KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLV. évf. September—October. 5-ik füzet.

Dávid Ferencz emléke.[1]

Midőn magyar unitárius egyházunk alapitója és első püspöke születésének négyszázadik évfordulóját ünnepli, ország-világ előtt vallomást kiván tenni arról, hogy hálával eltelve a vallásos élet nagy munkása és bátor harczosa emléke iránt, szellemi és erkölcsi szilárd közösséget tart fenn vele a szabad vizsgálódás és hitbeli meggyőződés elkobozhatatlan emberi joga mellett.

Ennek tolmácsolására s a Dávid Ferencz életének és munkásságának vázlatos fölelevenitésére a bizalom e kimagasló helyre állitván, felekezeti elfogultság nélkül igyekszem e megtisztelő kötelemnek eleget tenni — s meghajtom a kezembe adott zászlót mindazok előtt, a kik az emberiség lelki üdvéért hittel és szeretettel, szent lelkesedéssel és önfeláldozással küzdöttek hol egyenként, hol egymás mellett s olykor éppen egymással szemben. Mert ha a mindig feltételezhető emberi korlátoltság, a kornak tudásban és szellemében uralkodó befolyása alatt tévelygések és igaztalanságok fordultak is elő, ezeket az egymásra következő s a haladásban fel nem tartóztatható korszakok, az előitélet, szenvedély és gyülölködés levetkőzésével, helyrehozhatják és kiengesztelhetik; de az a mozgató erő, a mi bennük megnyilvánult és a tömeg lélek hullámzását felverte és irányitotta, az emberiség számára volt náluk raktározva.

Ez elismeréssel tartozunk minden vallás nagyjai iránt. Sőt kiterjesztjük ezt a tudomány és művészet, az állami és polgári élet mindazon hőseire, a kik az egyetemes emberi szellem zászlóvivői voltak. De ez alkalom arra utal, hogy csupán az egyházi téren maradjunk s itt is különösen a mi Dávid Ferenczünk emlékének áldozzunk, a ki ha nem is volt elég sze-

[1] Felolvastatott születésének 400-ik évfordulóján 1910 aug. 20-án Kolozsvárt.

rencsés országokra kiterjedő egyházbirodalmat alapitani, de vele hiven kitartott követőinek egy kicsiny táborát a magyar földön örökre nevéhez lánczolta, a kik sok sulyos megpróbáltatáson átment önfentartó erejüket, már fokozva érzik úgy az országos törvényhozó hatalmak igazságszolgáltatásában, mint a testvér hitfelekezetek barátságos magatartásában, sőt a müvelt világ minden részéből feltünedező s a hatalmas Angliából és Amerikából erőteljesen és nagy melegséggel ápolt rokonszenv és hitbeli testvériség megnyilvánulásában, a minek ez alkalommal is minket fölemelő, mély hálára kötelező bizonyságát tapasztaljuk.

Dávid Ferencz 69 évre terjedő életkora (1510—1579.) az eseménydús XVI-ik évszázra esik. Arra az időszakra, a mikor földrészünk legélénkebb érdeklődésének homlokterébe ismét a vallási eszmék nyomulnak.

Egyfelől két világvallásnak, a keresztény és mohamedán hitnek világhatalmi mérközése, melynek ütköző pontja hazánkra esvén, dúló harczai minket végpusztulás veszedelmébe sodornak. De a keresztény vallás átható ereje sok századok után ismét csodás lángolásra emelkedik e küzdelemben.

Másfelől magában a keresztény egyház kebelében egy intensiv mértékben jelentkező hatás, a tudományok és bölcsészeti iskolák szülöttének, a renaissancenak hatása, mely első sorban az egyház legiskolázottabb köreiben ébreszt élénk érdeklődést, éppen mint az első századokban a görög bölcselet.

Ez a hatás új nézőpontokra és sok oly dologra irányitja a kritikai figyelmet, a mi addig az egyház tekintélyének védőszárnya alatt érinthetlennek látszott. Kezdetben az úgynevezett visszaélések okoznak megbotránkozást, majd ezek kapcsán lényegesebbekre fordul a figyelem. Emlékezetbe jönnek letünt századok felmerült és elfojtott törekvései, hogy az egyház benső lényegének, isteni rendeltetésének alapkövei megvizsgáltatván, onnan a szétfeszitő elemek eltávolittassanak. Szóval: mindinkább napirendre kerül a keresztény hitrendszer alapos restaurálásának szükségessége, hogy az az emberi szellem táguló látkörével és világfelfogásával összhangban maradhasson.

Kegyes életü, elmélyedő, vallásos lelkületü hivők emelnek erre figyelmeztető hangokat; de a tekintély elvére helyezkedett egyház csak a kétely romboló hatását félvén e törekvésben, azt mereven elútasitja. Sőt az elfoglalt álláspontból ennyi nem is

lévén elég: az elnémitás fegyveréhez nyul. Pedig a vértanuság hóditó erejének hatását saját történetének első századaiból ismerhette. S tudnia kellett volna, hogy a merev mozdulatlanság nem bir végletekig ellentálló képességgel s a szellemi és erkölcsi erők nagy forgatagában kiejti kezéből a vezető iránytűt. Sajnos, az egyháznál is ennek be kellett következni. A hol az első nagy szakadáson nem okultak, ott a második kikerülhetetlen volt.

S ez éppen akkor következett be, mikor a kereszténység a mohamedanismussal, Nyugat a Kelettel mérte össze hatalmas erejét. Az egyház a viharnak kifelé ellentállott s benn egy lágy fuvalom ellankasztotta. Igen, mert a vallás ereje akkor ragadta meg teljes bensőséggel egyénileg a hivő lelkeket, akkor oszlott meg az egyház letéteménye millió meg millió egységgé és e megoszlás önállóságot, tudatos hitet, vagy arra való vágyódást oltott a lelkekbe. Mindenki magában érezte, magában hordozta az egyéniségének megfelelő egyházat s kész volt befogadni az ahhoz formált tanokat.

Ez volt az idő teljessége egy új korszak kezdetéhez.

Talán csak a kereszténység elterjedésekor lángolt oly hévvel a hitélet, mint a XVI-ik században, a mikor nagyok és kicsinyek, fejedelmek és népek, tudósok és tudatlanok mámoros lélekkel fordultak a hit malasztjához; a javak legjavának tekintették a vallást, fölébe helyezték mindennek, a mi körülöttük és bennük létezett; nyilt fülekkel hallgatták s tárt lélekkel fogadták az irásmagyarázatot; valami újat, fölemelőt éreztek bensejükben, a mi viszi, ragadja őket a föld porából egy sejtelmes szép világba, hol megújhodás váltja fel a földi tévelygést. És az igehirdetők átszellemülve érezték, hogy mesterük helyett maguk hajtják végre a megváltás isteni munkáját.

Milyen fenséges, talán soha nem ismétlődő vallásos életnyilvánulása ez a kereszténységnek!

És az egyház, sajnos, a vallásos lelkek egyetemes vezetésének magaslatára emelkedni éppen ekkor nem birt. Egyedül a tekintély védelmére gondolt s hosszu, nehéz küzdelmek és véráldozatok után is türni volt kénytelen, sőt a kényszerüséget maga idézte elő, hogy a kereszténység tagozatokra bomoljon.

Pedig az újitók kezdetben szakadásra sehol sem gondoltak. Csak később szánták arra magukat, mikor minden ellenkező törekvésük merev visszaútasitással találkozott.

Mi különösen Magyarországon, bensőleg sajnálhatjuk ez erőmegoszlást!

Ez a mi Dávid Ferenczünk évszázadának a képe. Korának minden gyermeke, hivatásához mérten, e szellem hatása alatt élt. Fokozott mértékben a papság s közöttük még különösebben azok, a kiket a gondviselés vezető talentummal ruházott fel. *Ebben fejlődött és alakult ki az ő vallási eszmék iránt fogékony lelki világa.*

* * *

Itt született ez őseitől s azok polgártársaitól körülbástyázott város falai között 1510-ben, hol atyja egyik munkás tagja volt amaz iparos társadalomnak, mely szorgalma gyümölcsével a kincses jelzőt szálló igeként hagyta reánk Kolozsvár hajdani jólétéről.

Hogy az atyja szász nemzetiségü lett volna, némelyek állitják. Kétségtelenül megbizható adatunk azonban e kérdést illetőleg nem állván rendelkezésünkre, a döntést függőben kell hagynunk, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy Dávid Ferencz nagy terjedelmü irodalmi munkásságát a tudományos theologiai köröknek igénye szerint ugyan részben latin nyelven, de a hazai nagyközönség számára magyar nyelven fejtette ki s ez által lett méltóvá a magyar irodalomtörténet elismerésére. Német nyelven tőle semmit sem ismerünk.

Sajnos, hogy családjáról és magánéletéről alig találunk az egykoruaknál egy pár szükszavu feljegyzésnél egyebet, úgy hogy e tekintetben róla hű képet nem adhatunk. Annál csodálatosabb ez, mert kor- és munkatársai s barátai között nagy számmal voltak az irodalom munkásai.

Mint a következmények tanusitják, szellemi képességeinek kifejlése gondos iskoláztatásnak és nevelésnek köszönhető, a mi bizonyosan szülővárosában és a szülői háznál vette kezdetét. Innen a papi pályára szükséges tanulmányok végett a gyulafehérvári püspöki székhelyre ment át. Ifjukori fejlődésének összeredményét jellemzőleg igy ir róla az egykoru Zwittinger: „Alig hagyta el gyermekjátékait, első oktatása a hazai iskolákban történt s tanitóinak hiv vezérlete alatt oly dicséretes volt előmenetele, hogy elméje ragyogásával kortársait nemcsak felülmulta, de jeles tulajdonai által ismerőseinek várakozását is

meghaladta". Ennek köszönhette, hogy a helytartó (Martinuzzi) tanácsosának, Pesti Gáspárnak és Statileo püspökhelyettesnek kegyeibe jutván, általuk magasabb kiképeztetés czéljából a wittenbergi egyetemre küldetett, a hol a nagyhirü Melanchtont, Németország tanitómesterét (Germaniae praeceptor) a reformatio előrehaladott korában (1545—48.) négy éven át hallgathatta s „elméjét — folytatja Zwittinger — a szükséges nyelvek ismeretével gazdagitván, tanulmányainak sokoldalusága mellett a dialektika és ékes-szólás fegyvereit bőv mértékben szerezte meg".

Innen hazatérve két évet — úgy látszik — szülőinél és Gyulafehérváron tölt s 1551-ben a beszterczei tanoda igazgatói állását foglalja el, két év után pedig az azon vidéki péterlaki plébániára megy. Itt szintén két évet töltvén, egyszerre kap meghivást a nagyszebeni és kolozsvári papságra. Mindkét állás oly előkelő és a bizalom oly kitüntető, hogy az elhatározásra időhaladékot kell kérnie. Végre is — szive sugallatát követve — szülővárosa tanácsának meghivását fogadja el, a hol nemsokára tehetségeinek megfelelő befolyáshoz és vezető szerephez jut a közügyekben éppen úgy, mint a szószéken és iskolában. Döntőleg foly be az akkor még túlnyomóan szász városban a már erősbödő magyarságnak a közhivatalok- és javadalmakban való méltányos részeltetésére.

Barát István városi főbiró leányával, Katával kötött házassága az egyháznak, tanácsnak és hatalmas czéheknek valóságos ünnepévé emelkedik.[1]

Diszes állásában és nagy tekintélylyel övezett hatáskörében aztán hozzálát ahoz a munkássághoz, mely irodalmi, szószéki és hitvitázó tartalomban és terjedelemben a magyarországi reformatio történetének irányitó magaslatára emelte.

Hogy Beszterczén és Péterlakán a régi egyházzal formaszerint szakitott volna, az nem mondható. Hiszen az ottani vidéki, névszerint szász papság is, daczára a gyulafehérvári püspökhöz intézett, újitást védelmező emlékiratának, magát még mindig annak fenhatósága alatt állónak ismeri el. De hogy

[1] E házasságból született egyik leánya, a szintén jeles egyházi iró Sommer János kolozsvári iskolaigazgatóhoz, a másik Trauzner Lukács városi tisztviselőhöz ment nőül, Ferencz fia pedig külföldi iskolában tanult s később sógorával együtt irodalmi téren atyja védelmére kelt.

magában a hitújitásban már együttesen benne voltak, az kétségtelen. Magával hozta azt Dávid Ferencz a reformatio bölcsőjéből, hol ennek hatása alatt, tanainak rokonszonve nélkül négy évet nem tölthetett volna. Sőt Beszterczére hivatása egyenesen azzal a czélzattal történt, hogy a hitújitási törekvések ottan benne egy hatalmas erőt nyerjenek. Ennek tulajdonitható szebeni meghivatása is.

A nyilt szakadás is azonban nemsokára bekövetkezett s Dávid Ferencz, mint kolozsvári pap és ludimagister az ágostaiak 1555. évi széki zsinatán, már mint a Luthert követők szóvivője jelenik meg és a mindenütt zavart okozó Stancarót szóval és irásban oly sikerrel czáfolja, hogy ennek hatása alatt a rákövetkező évben püspökké választják. Két évig volt ez állásban, mely idő alatt a szintén nagytudományu Heltai Gáspár kolozsvári szász pap társával Kálmáncsehi Márton Kálvin hitü pappal szemben védi a lutheri tanokat.

A reformatiót azonban nem szabad úgy tekintenünk, mint egy készen adott programmot, a melyet csak el kell fogadnunk s azután annak szabályai szerint végeznünk napi dolgainkat, vagy mint azt az egyetlen lépést, a melylyel egyik ország határszélén a másikba átléptünk s azzal abban a pillanatban, minden okoskodás nélkül, ennek törvényei alá jutottunk. Oh a reformatiót ilyen könnyüszerrel végezni nem lehetett! Az az emberiség lelki életének egy fejlődéstani korszaka, a melynek periodusai messzire visszanyulnak és soká folytatódnak s befejezve még máig sincsenek. Éppen a reformatio elve tiltakozik az ellen, hogy egy régi helyére állitott új tannal az emberiség lelki szükségletei feltétlenül örök időkre kielégitve lehetnének. Hiszen ha a hitbeli dolgok ilyen természetüek volnának, akkor a már létezőt magának a reformatiónak sem lett volna szabad megbolygatni. Vagy azt mondják: eddig a határvonalig lehet, azon túl menni nem szabad? De hát ki érzi magában a jogot és hatalmat: a mindenség számára határvonalakat huzni? S ki kényszeritheti a jövendőséget azok respectálására? Nem inkább tanácsos-e olyan keret felállitása, melyből a lelkiismeret szabad mozgásának bilincsei, már à priori, ki vannak küszöbölve? és e bilincsek széttörése nem hoz új meg újabb rázkódtatásokat az emberiségre? Mert a bilincseknek végre csak el kell tünniök a lelki élet világából.

A hitújitás a reformátorok lelkében is, éppen mint az egyetemes néplélekben, csirázott, napfényre jött, fejlődött, virágzott és gyümölcsöt hozott, mely mozzanatok mindenikéhez megfelelő idő, hőmérsék és táplálék volt szükséges. S tudjuk, hogy nem egy, hanem több melegágyban ment végbe ez a műfolyam és a gyümölcse is ennélfogva különböző volt. S ha az egyik ezt, a másik amazt találta a maga izléséhez alkalmasnak, ehhez való természetes jogát el nem vitathatjuk, mert a lelki szervezetnek az erre való elhatározási szabadságot a gondviselés adta meg.

S Dávid Ferencz abban különbözött főkép a többi reformátoroktól, hogy ő a vázolt elveknek hódolván, a vallási igazságot megállás nélkül kereső lelkében a reformatio műfolyamának minden phasisa jelentkezett és megnyilatkozott s a miben ellenfelei és birálói állhatatlanságát, nyugtalan újitásvágyát vélik megállapithatni, abban mi éppen az elfogulatlan eszményi törekvésnek látjuk elismerést érdemlő bizonyitékát. Az ő lelki szabad mozgása az általa végül megtalált keretnél szükebb határok közzé szoritható nem volt.

Ezeket azért kellett közbevetnünk, hogy lélektani alapon nyujtandó igazságszolgáltatással kisérhessük őt hitbeli meggyőződésének fejlődő fokozatain végig s megérthessük, hogy rohamosan elért nagy népszerüsége, tekintélye és magas egyházi állása mellett s ezek koczkáztatásával mi késztethette új meg új hitnézetek vallására. A hit még, ha nem subjectiv, hanem objectiv természetü volna, akkor is annak megismeréséhez bizonyos útat kell megtennünk. S hogy ő ezen az úton nemcsak végigment, hanem azt szokatlanul gyorsan tette meg, az magának a megismerés tényének értékét és jogosultságát nem csökkentheti. De kisérjük nyomon élete és munkássága folyását. A reformatio műfolyamának Kálvin saját úrvacsora-tanával újabb irányt adott s Dávid Ferencz ezt a Lutherének fölébe helyezvén, nem habozott ahhoz csatlakozni. Ám mint ágostai püspöknek, meg kellett e kérdésben hiveinek s első sorban papságának véleményét ismernie. Az e czélból összehivott medgyesi zsinaton a szászok ellenállását legyőznie és egyetértést létrehozni nem sikerülvén, püspöki állásáról 1559-ben lemond s már most független elhatározással megy át a Kálvint követőkhöz. De még mint ilyen is, az első nagyváradi, újabb medgyesi s majd a nagy-

enyedi hitvitázó zsinaton előterjesztett irataiban és élőszóval további kisérleteket tesz a megegyezésre s igy a hazai protestánsok erőegyesitésére. Mind hiába. A szászok a wittenbergi egyetemhez vitt jelentésükre onnan a Lutherhez való ragaszkodást nyerték útasitásul s a mellett meg is maradtak. A mint Melanctonnak künn, úgy Dávidnak sem sikerült idebenn az egyeztetés s az éveken át vitatott úrvacsorai tan fölött a szakadás végleg bekövetkezett.

Dávid már most Meliussal kezet fogva, az új egyház szervezését vette munkába. Együtt szerkesztették meg a marosvásárhelyi zsinaton az úrvacsorára vonatkozó hitvallást. S az 1564. évi tordai országgyűlés mindkét hitbelieket törvényesen elismervén, Dávid az erdélyi helvéthitüek püspöke s János Zsigmond udvari papja lesz.

Ez a siker — természetesen — önbizalmát nagyban fokozta. Meggyőződésének áldozatul hozott első püspöki állása nemcsak kárpótolva, de a fejedelmi udvar bizalma és az ottan rendelkezésére bocsátott könyvnyomda használata által több mint kiegyenlitve lett. Már most emelkedett reménységgel adhatta magát hivatása betöltésére. S miközben mint pap elmélkedésekbe mélyed, mint egyházfő számbaveszi az elért eredményeket és kitüzendő feladatokat s a vallás-irodalom terén áttekinti a korszak minden irányu eszmeáramlatát s a reformatio által fölébresztett mély vágyakozást a teljes megújhodásra: nyugat felől újabb hullámverés indul felénk, mely a keresztény dogma pilléreit kezdi csapdosni. Krisztus isteni és emberi természetének s ezzel a szentháromság tanának feszegetése ez, a mi Schweizban és Németországban szenvedett elfojtás után, egy soha el nem alvó máglya tüzéből átcsap Lengyelországba és onnan mihozzánk. Az első szikrát Debreczenben és a gönczi zsinaton Melius Péter és Károlyi Gáspár sietnek elfojtani.

Ezzel szemben Dávid egyelőre tartózkodó állást foglal. Óvatosságból-e, az udvar iránti felelőssége tudatából-e? vagy mert bensejében már ő is érezte a kétely jelentkezését ama dogmával szemben? Eddigi irataiból ezt megállapitani nem lehet. De hát a Leibnitz-féle tétel alapján: nihil est in intellectu, quod ante non fuit in sensu — kizártnak nem tekinthetjük. S erre vonatkozólag egy mellékkörülmény itt mindenesetre figyelembe veendő. Ez az ő összeköttetése a fejedelem

udvari orvosával, Blandratával, a ki hivatásán kivül mellékesen theologus is és Socinusnak segitőtársa volt a lengyelországi antitrinitárius felekezet szervezésében. Ő kétségtelenül itt sem mulasztotta el a jó alkalmat, hogy egy oly nagytekintélyü és szónoki hatalmas erővel rendelkező egyházfőnek és hittudósnak figyelmét — s ha lehet: rokonszenvét erre az új irányra ne terelje. Hiszen a már elfogadott úrvacsorai tan azzal amúgy is vonatkozásban áll.

S ez a körülmény és Dávid hallgatása Melius előtt nem ok nélkül vált gyanussá, annyival inkább, mert a közösen szerkesztett vásárhelyi confessio értelmezésében közöttük már is controversia keletkezett. Ő tehát, szokott harczmodorával, be sem várva a vélt ellenfél jelentkezését, meginditotta a támadást s zsinatokon szerkesztett tételekkel a fejedelemre is nyomást kivánt gyakorolni, hogy őt az udvarában és bizalmában levő környezetétől elidegenitse. Ezzel aztán Dávidot tartózkodó állásából kikényszeritette. Legelébb is „Refutatio Scripti Petri Melii“ czim alatt (1567.) a maga és papsága válaszát adja meg a debreczeni „Hitvallás“-ra. S még ugyanazon évben megjelent négy művében („De falsa et vera unius dei patris, filii et spirit. s. cognitione“, „De vera unius dei patris . . .“, „Rövid magyarázat“, „Rövid útmutatás“) és három egyházi beszédében nyiltan és határozottan állást foglal a háromságtan ellen.

Kezdetét veszi a dráma harmadik felvonása.

Ez az unitárius hitvallás megalapitásának előkészitésével indul, minek lehetőségéhez a következő (1568.) évi örökké emlékezetes tordai országgyűlés szolgáltatja a nyitányt e végzésével: „Urunk őfelsége, a mint az ennek előtte való gyűlésekben országával együtt végezett a religio dolgáról, azonképpen a mostanin is ezt megerősiti, hogy t. i. a prédikátorok minden helyeken hirdessék az evangeliumot, ki-ki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja jó, ha nem, senki rá ne kényszeritse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tarthasson oly prédikátort, a kinek tanitása őneki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a prédikátorokat meg ne bánthassák, a religióért senki ne szidalmaztassék, az előbbi constitutiók szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanitásért más bárkit fogsággal, vagy helyétől megfosztással fenyegessen, mert a hit Isten ajándéka, az hallásból lészen, mely hallás Isten igéje által vagyon“.

Tehát teljes szabadság az igehirdetőknek és ugyanaz a hallgatóknak. Vagyis: az egyéni meggyőződés szabadságának glorificatiója! Egy olyan században, a hol a hitújitókat, sőt ezek is a más meggyőződésüeket tüzzel-vassal üldözik s a hol a keresztényi türelemnek és krisztusi szeretetnek, mintha hirét se hallották volna . . .

Mily lélekemelő látvány ebből a kegyetlen századból, itt Európa keletén, a fajunkba oltott isteni szikrának ez a fellángolása! Ez a „Lux ex Oriente“!

Erdély fejedelmének és nemes rendeinek magasan szárnyaló szellemét minden időkön átragyogó dicsfénynyel övezi e törvény, melynek előkészitésében Dávid Ferenczünknek elhomályosithatlan érdeme van. Valóban méltó becsvágyul szolgálhatott ez országgyűlési jelenet egy festőművész ecsetének a megörökitésre. (Kriesch Aladár millenniumi képe Torda város tanácsterme számára.)

Dávid előtt már most megnyilt az út szabadon és bátran haladni előre a czél felé. Fölveszi az élőszóval vívandó döntő mérközést is az ugyanazon év márczius havában Gyulafehérvárra s a reá következő év októberében Nagyváradra összehivott nagy hitvitázó gyűlésen. Az első kilencz, a második hat napon át tartott. Ott a tárgyalási nyelv latin, itt magyar. A fejedelem egész udvarával mindkettőn jelen van mindvégig. A gyűlés a két fővitázó rövid imájával kezdődik. A vitatkozók egyik részről: Dávid Ferencz, Blandrata, Bocskay György tanácsos, Heltai Gáspár, Káradi Pál, Hunyadi Demeter az enyedi és Gyulai Pál a gy.-fehérvári iskola igazgatója; másik részéről: Melius Péter, Czeglédi György, Erdődi Gáspár, Sándor András, Turi Pál, Klein Lőrincz és Károlyi Péter; hallgatóságul mindkét fél papsága nagy számmal és Leleszi jezsuita pater.

Mindkét zsinat tárgya ugyanaz lévén, ismétlések mellőzéséért csak a másodikról szólok.

Itt az elnökséget Békés Gáspár titkos tanácsos viszi s a következő szavakkal nyitja meg a tárgyalást: Ő felsége, a mi kegyelmes urunk tüteket azért gyütetött össze e disputatióra, hogy az Istennek igaz és tiszta igéjéből a mü üdvösségünknek fondementoma megbizonyittassék az egy Atya Istenről, ennek az ő fiáról, az Jézus Krisztusról és a szent Lélekről, hogy az hiveknek az ő lelkiesmeretek megcsendesedjék, miérthogy ez

lelkünkben jár és üdvösségünkben. Ezt kévánnya Ő felsége tőletek, hogy a disputatio Istennek igéjének igaz magyarázattjából legyen, ne sillogismusok és kapciók által. Csendességgel és keresztényi szeretettel legyen. Első nap láttassék meg, ki legyen az Egy Isten, melyről az irás gyakor helyen emléközik. Másodnap, ki legyen az Atya Istennek egyetlenegy Fia. Harmadnap a Szent Lélekről. Negyednap a Krisztusnak Istenségéről".

Ez a programm a hitviták eddigi körét messze túlhaladja. Nem vonatkozik egyes, izolált hitczikkre, hanem a keresztény vallás fundamentális elemeit együttesen öleli fel s utolsó pontjában az unitarismus határát érinti, a mi azt jelenti, hogy a fejedelmi udvar is azzal már foglalkozik.

A vitatkozás szabályozása megfelel Dávid álláspontjának, a ki a bizonyitás egyedüli kutfejéül a bibliát ismerte el s abban egykoru feljegyzés szerint oly otthonos volt, hogy legtöbb helyét könyv nélkül tudta. Szerinte a hit dolgában sem a hagyomány, sem a zsinati végzések, sem a bölcselők és szent atyák döntő bizonyitékul nem szolgálhatnak. Egyedüli kútfő az isteni kijelentés és annak a tudomány módszerével végzett értelmezése.

A tárgyalás rendén a fejedelem is és Békés is intéz kérdéseket, még pedig Dávid szellemében, Meliushoz.

A nagyterjedelmü szóharczból a kitüzött kérdések felől minket ezúttal első sorban a Dávid felfogása érdekelvén, azt rövidbe foglalva igy körvonalazhatjuk:

Az Isten sem hármas, sem négyes, hanem csak egy, kinek magával mindenben egyenlő társa nincs, soha sem volt és nem leszen: a mi urunk Jézus Krisztusnak atyja. Ez az egy atya Isten egyedül önmagától való, senkitől semmit nem vett, mindeneknek felette van, mindenek tőle vannak, ő a mi urunk Jézus Krisztusnak Istene, atyja és feje, világosság atyja, minden jók kútfeje.

A mi urunk Jézus Krisztus, ennek az atya Istennek áldott szent fia, ki öröktől fogva rendeltetett az egy atya Istentől üdvösségünkre, hogy mint ártatlan bárány, az ő vérével megváltana s tisztitana saját népül. Isten ezen fia az ó-testamentumban különféle ábrázolatokban jelentetett ki: áldozatokban, mannában vagy menyei kenyérben, vizekben, kősziklákban, Jákób lajtorjában stb. Született az utolsó időben asszonyi állat

magvából; test szerinti ember, az Istennek és szent léleknek benne lakozása által bebizonyittatott Isten fiának, kiben az atya Isten üdvösségünket megtökéltette, halhatatlanságot és boldogságot adván; a benne való hitben üdvozülünk és örök életet veszünk, mert nem adatott más név ég alatt emberek között, melyben üdvozülhetnénk. Senki más fundamentumot nem vethet, mint a Jézus Krisztus. Azért jelent meg, hogy a hozzáférhetlen világosságban lakózó Istent meglátnók s velünk való Istennek megösmernők.

A szent lélek az atya Istennek mindenható ereje, mely megjelentetett előbb az első teremtésben, azután a második teremtésben, az ő Fiában, a Jézus Krisztusban. A szent lélek ajándék, tanitó-mester, oktató kenet, tűz, élőviz, vigasztaló, mely tanit, oktat, vidámit és minden szent cselekedetre felgerjeszt és indit és alkalmatossá tesz. Mondatik igazság lelkének, mely bizonyságot tesz arról, hogy Isten fiai vagyunk, a mennyei jók örökösi s az Istent atyánknak kiáltatja velünk. Az atyának és fiunak lelke, melyet ő neki mérték felett adott. Az Isten szent lelkének kibocsátása és kiöntése, az ő erejének velünk közlése s örökké velünk maradása, Jézus Krisztusnak, az ő fiának, a mi üdvezitőnknek általa.

Látható, hogy ez mind őszinte bibliai értelmezés, dogmába foglalás mellőzésével.

Az utolsó tételnek, Krisztus istenségének tárgyalására nem került sor, mert a fejedelmet politikai ügyek sürgős távozásra kényszeritvén, ő a gyülést a hatodik napon a következő intelemmel zárja be:

„Hogy Melius Péternek a mü szónkot megmondották, hogy a mü Birodalmunkban nem pápáskodik és a ministereket az igazi vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hüttel az vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka, mert a mü birodalmunkban mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ez okáért, ha ez határban meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet“.

A nagyváradi disputatión, az orthodox és liberális irány ez utolsó személyes mérkozésén, e szerint a pör a Dávid hitvallása javára dőlt el.

A fejedelem állásfoglalását követték tanácsosai: Békés

Gáspár, Hagymási Kristóf, Gerendi János, Szaláncy János, Pókai Jakab, Blandrata György, Csáky Mihály, Nisowszky Szaniszló, Bornemissza Farkas s más főbb tisztviselők és a nemesség nagyrésze. A városok közül Kolozsvár, Torda, Deés, Enyed, Marosvásárhely, Gyulafehérvár, Abrudbánya. Továbbá Aranyosszék, a Székelyföld nagyrésze, Kalotaszeg stb. Az eklézsiák száma Erdélyben és az Alföldön ez időtájt a 400-at meghaladja.

A megelőző gyulafehérvári gyűlésről hazaérkező Dávid Ferenczet szülővárosa oly lelkesedéssel fogadta, hogy neki a mai Mátyás király-tér és Egyetem-utcza szögellésén egy nagy sarokkőre lépve beszédet kelle a sokasághoz intéznie, minek végeztével hallgatói vállukra emelve vitték egyenesen a főtéri templomba, mely azután, az egész város az új hitre térvén, az unitáriusok birtokába ment át.

A kegyelet azt a sarokkövet a Dávid Ferencz-utczában e mostani templomunk mellé helyezve ma is őrzi.

Dávid Ferencz ekkor unitárius püspökké választatik, az alföldi eklézsiák, számszerint mintegy hatvan, Káradi Pál temesvári pap püspöksége alatt maradván.

A sikereinek tetőpontján álló főpap, hivatásának magaslatán, jövőbe néző tekintettel siet most nagy müvének biztositására a törvényes garancziát is megszerezni.

Az 1568. évi tordai országgyűlés ugyanis csak általánosságban mondotta ki a teljes vallás-szabadságot. De a mint ezt ő korábban az ágostai és helvét hitü egyházra kivívta, most már legsajátabb alkotására is kifejezetten megszerezni kivánja, annyival inkább, mert legfőbb patronusának, szeretett fejedelmének betegeskedése aggodalommal töltötte el lelkét. Megnyeri tehát urát, hogy a törvényesitésre országgyűlést hivjon össze. Ez meg is történik s 1571-ben Marosvásárhelyen a fejedelem személyes előterjesztésére s Dávid hathatós felszólalására törvénybe iktatják a negyedik bevett vallást s ezzel Erdély alkotmánya, a három nemzet (magyar, székely és szász) és négy hitfelekezet (róm. katholikus, ev. református, lutheránus és unitárius) uniója betetőzést nyer. Ezek jogvédelmére esküsznek fel azóta fejedelmeink. E törvényesités joghatálya érvényesül később a Lipót-féle diplomában, az 1848. évi XX-ik s 1885. évi VII. t. cz.-ben s azóta a hitfelekezeteket illető törvényhozási s kormányzati intézkedésekben. Ebben találtunk mentő horgonyt olykor megsemmisitéssel fenyegető hullámok közepette.

Áldassék emlékük, a kik egyházunk hánykodó hajója számára ezt a világitó tornyot épitették! S közöttük első helyen a mi nagy reformátorunké!

S vajha emlékezésünket e nyugvó ponton zárhatnók le! De a legnagyobb és legszentebb eszmék harcza, a dieső fejedelmi szózatban Isten ajándékául magasztalt hit egy igazságért szomjuhozó, szabadságért lángoló léleknek s lelki tusakodásra hevült korszaknak nemcsak verejtékes munkáját és küzdelmét, hanem áldozatát is követelte.

* * *

Az új hitvallás diadalába az ellenfelek nem birtak belenyugodni. A szakadatlanul megújuló támadásokkal s külföldi hittudósokhoz vitt apellátákkal és ezektől szerzett kárhoztatásokkal szemben szünet nélkül tovább is védeni és újra meg újra kifejteni kellett tanitását. És e már harmadik évtized óta szakadatlanul folyó munkában, küzdelemben és idegpusztitó harczokban kimerithetetlen szellemi és lelki erővel, elnémithatlan bátorsággal rendelkezett Dávidunk. Tizenkét interconfessionális hitvitázó gyűlésen kivül, hol tudós és gyakran szenvedélyes ellenfelekkel állott szemben, saját egyháza kormányzási teendői, szorgalmasan teljesitett egyházi szónoklatai, iskolai tanitása és ellenőrző munkája mellett 42 darab nyomtatásban megjelent müvet hagyott hátra, köztük azon kor legjelesebb magyar egyházi beszédeinek terjedelmes kötetét.

Ily rengeteg munka követelte sok tanulmány, elmélyedés, fontolgatás, érlelő, fejlesztő, fokozatos hatásáról, a mi a hit dolgában lelkét áthatotta és lépésről-lépésre tovább vitte, ő maga igy számol be: „Én elébb Luther müveit olvasván, a szász eklézsiák hitét fogadtam el. Látván a reformatio tovább fejlődését és az idő szellemének megváltozását, minthogy a helvét hitvallásuak a szász eklézsiák több tévelygését elhagyták, azokhoz csatlakoztam s állhatatosan velük voltam addig, miglen a sor az örök élet ama sarkalatos kérdésére került, melyért és a melynek nevében Isten belső ihletését követve tőlük is és minden más egyháztól elválni kényszerültem. Igy jutottunk a kisebb dolgokról a fontosabbakra az Úr parancsolatából". — „Mert — mondja máshelyt egyik egyházi beszédében — a lelkiismeret

semmiben meg nem nyugszik, hanem csak az igazságban és a szentirásnak a Jézus Krisztus felől való fundamentumában".

A lelkiismeret e nyugtalansága, ez a benső revelatio, a mit lelkében ihletessé érzett magasztosulni, ragadta aztán ellenálhatatlanul az utolsó nagy és akkoron hallatlanul merész lépésre, a melylyel reformátori müvét betetőzte s egyszersmint élete sorsát is megpecsételte, a Krisztus imádásának megtagadására. Pedig ez, ha eddig kifejezetten hirdetve nem is volt, a háromságtannak elvetéséből és ez elvetés megokolásából, természet szerint következett. Ha az egyiket elfogadtuk, annak következményét már el nem útasithatjuk. Dávid a háromságtan evolutiójának végpontjára jutván, összes eddig előre tett lépéseinek e bezáró lépcsőfokára logikai kényszerüséggel kellett emelkednie. És elejétől fogva kizárólag az evangelium alapján állván, még arra az erősségre is támaszkodhatott, hogy Krisztus imádását az irás nem rendeli.

Sietnie is kellett, hogy követői az ő hittani felfogásának teljességével tisztában legyenek, mert János Zsidmond halálával vallásügyi dolgokban a legszabadelvübb korszakra reactio következett. A közvetlen fejedelmi utódok a jezsuiták befolyása alá kerültek s igy a reformatióval nem rokonszenveztek. S abból a körülményből, hogy Báthori Istvánnak fejedelemségét éppen az unitárius és nagyrészt ezek által támogatott Békés Gáspár ellenfelével szemben fegyverrel kellett kivívnia, csak baljóslatokkal nézhetett a jövőbe — nem is kellett a következményekre soká várni. Szemei előtt a kolozsvári főtéren lefejezettek közt nem egy unitárius főúr veszté életét. Ő maga az udvari papságtól elmozdittatva, egyszersmind a gyulafehérvári könyvnyomda használatát is elveszti. Hogy a Békés-párti székelyektől elszigeteltessék, zsinat tartása Kolozsvár és Tordára korlátoltatik. A censurát felállitják s az innovatiót országgyűlési tilalom alá vetik.

Cselekvőképessége igy kifelé megbénittatván, sőt a visszaszoritásra irányuló vészfellegek mind fenyegetőbben tornyosulván, az ellentálló erő fokozását saját egyháza belsejében kellett fejleszteni. Hogy azért főként papságát az eltántorodástól viszszatartsa s a kitartásban megerősitse, az évi zsinatokat szorgalmasan megtartja, azokon a hivatalos ügyeken kivül vallási megbeszéléseket vezet.

Ilyen — általa utolsónak Tordán összehivott — zsinat volt

az 1579. évi február havi. Ennek már összehivásából kiérezhető a jelzett törekvés. „A bölcsek és közdolgokban jártas férfiak – igy szól abban — azért vannak a testületek és társaságok élére állitva, hogy a multból és jelenből helyes dolgokat hozzanak létre; nincs pedig semmi tartósabb állapot és igazság, mint a mik a szentirások alapjaiból vétetnek. A próféták és apostolok tudományán épült tanokat szél és habok nem sodorják el s Isten igéje, mint élő tüz, mely élesebb a kétélü kardnál, oly mély gyökeret ver az emberi szivben, hogy azt onnan kiszaggatni nem lehet.

Ezért szükséges, hogy Isten szolgái koronként összegyüljenek s a hittanokról értekezzenek, mert a barátságos megbeszélés által élesül az itélet, növekedik Isten bennünk levő ajándéka. Ezért van a mi egyházunkban az a régi jó szokás, hogy évenként nyilvános közgyülések tartatnak, hol mind a hittani czikkekről, mind a lelki-tanitók erkölcséről vizsgálat vitetik végbe; egy beszél, a többiek pedig hallgatják s úgy a többség határoz: a mi helyes, megáll, a minek gyönge az alapja, szilárdabbá tétetik". (Ez eljárás több, mint kétszáz éven át gyakorlatban volt.)

E zsinat megállapodásai Dávid felfogását tükrözvén vissza s részben az ellenük szőtt vádaskodás visszaútasitására irányulván, azokból a következőket emeljük ki:

„Az isteni tudomány és igazság keresése a lelkipásztorok kötelessége. Isten parancsa, hogy a nekünk adott talentumot el ne vesztegessük, hanem azzal kereskedjünk".

„A világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradnak".

„Sokat nem tudtak a tanitványok, mikor nagy mesterük, a Krisztus tanitotta; maguk vallották meg, hogy nem értették, szemeik elől el voltak rejtve. Ha tehát senki, a ki igaz keresztény, Istent, a ki a zurzavarból mindent eléhozott, a világosságot a sötétségből kifényleni rendelte s a különböző nemeket és fajokat osztályaikba sorozta, újitással nem fogja vádolni, sem Krisztust és az apostolokat el nem itéli: igy azokat is, a kik az antikrisztusi sötétség elüzésében munkálkodnak, semmi jogczim alatt büntetést érdemlőknek nem fogja mondani. Mert az ilyenek nem újitnak, hanem a mik hamis magyarázatokba s babonába burkolva el voltak temetve, azokat régi fényükbe viszszaállitni s korábbi állapotjukba helyezni igyekeznek".

„Mi is Isten segedelméből a háromságot megtagadtuk s hogy ez Isten igéjével nem egyezik, kimutattuk. Nyiltan vallottuk, hogy az egy igaz atya Isten Krisztus atyja, nem a három együtt, t. i. Atya, Fiu, Szentlélek. Ezen tudományt állhatatosan megtartjuk s erősitjük, hogy abban meg akarunk maradni. Minthogy Isten ez ismeretét követi a hit, isteni tisztelet és imádás, a mi csak az egy Istent illeti, állitjuk, hogy azt ennek sérelme nélkül másra át nem vihetjük. Az Isten igéje mindenütt megkülönbözteti az atya Istent a Krisztustól. A mit az Atya a fiunak átadott, azénak elismerjük, a miket nem, az Atyától elvenni jónak nem látjuk. Minthogy mi csak hallgatóinknak ezelőtt régen tanitott egyistenségi tanainkat épitjük s fejtjük tovább, kijelentjük és tudtul adjuk mindeneknek, hogy minket innovációval bárki is törvénytelenül vádol".

„Isten ez ismeretével egybekötjük az erkölcsök kegyességét és Isten parancsai iránti engedelmességet. Mert a ki tetteivel tagadja, szavával hiában erősiti, hogy Istent ismeri s hasztalan mondja, hogy Krisztusban van és él, a ki nem jár világosságban és azon az úton, melyet Jézus megmutatott. Mert ő nyilván mondotta: „A mit én tettem s tanitottam, azt tegyétek s tanitsátok!" Pál pedig: „Legyetek az én követőim, mint én vagyok Krisztusé".

„Állitjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan meg kell állanunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet müveiben nyilvánul".

„Nyilvános könyörgéseinkben megemlékezünk a királyokról s felsőbb hatalmasságokról, azok iránt engedelmesek vagyunk s intünk mindeneket, hogy hitüket megbizonyitsák, az idvezitő tudományát mindenekben ékesitsék".

„A dicsőségnek és Krisztusnak atyja adja minden hiven keresőknek az ő akaratát, a világosság és itélet lelkét, hogy Isten igéjét, a mi lábainknak lámpája, szilárdan megtartsuk, abban állhatatosan megmaradjunk; bölcsessége titkait keressük, a megtaláltakat szeressük, védjük és előmozditsuk, hogy Istenünknek mindenekben tetszünk és magunkat Krisztus által neki kedvesen fogadott áldozatává tehessük".

A zsinat e megállapodásainak kegyes, bölcs, igazoló s egyszersmind szilárdságot visszatükröző tartalma mintha Dávid Ferencz végrendeletét tolmácsolná. Valószinű sejtelmével az

elkövetkezendőknek — paptársait mintha confirmálni, lélekben megerősitni törekedném. Mintha lelki szemei előtt az utolsó vacsora szent képe lebegvén, hitét még egyszer tanitványai emlékébe és hűségébe vésné!

* * *

Ezután aztán gyorsan és feltartózhatatlanul jő a végkifejlés.

Blandrata udvari állásának és befolyásának s ezzel járó előnyeinek állandó biztositásáért e, a Socin-féle tan megóvásért-e, vagy mindkét okból együttesen meghasonlásba jő Dáviddal, a kinek befolyásolására behivja és házában félévnél tovább tartja Socin Faustot. S midőn meggyőzést nem tapasztalnak, sem rábeszélés, sem megfélemlités nem használ: előbocsátott besugások után, neve alatt szerkesztett hamis tételek felmutatásával, ujitóként vádolják be Báthori Kristóf fejedelemnél, a ki állásából azonnal felfüggeszti, barátaitól és hiveitől házi fogság útján elzárja s az innovatio (hallgatagon éppen Dávid) ellen, néhány hónap előtt (aprilis 27.) hozott törvény alapján perbe fogják. Az itélkezésre összehivott országgyülést — a kedélyek lázongásának hatása alatt elnapolva Tordáról a nagyobb biztonságot nyujtó fejedelmi székhelyre, Gy.-Fehérvárra teszik át.

Mint bántak itt el a súlyos betegen poroszlókkal idehurczoltatott és védekezésre képtelen nagy emberrel, annak megrázó és inquisitiora emlékeztető szomoru jeleneteit mellőzöm. Hisz a mi már előre elvégeztetett, az ellen amúgy is bármi erőteljes védekezés hiába lett volna.

Kolzsvár tanácsának ismételt közbelépése és az országgyülésen megjelent unitárius nemesség határozott állásfoglalása legfölebb csak enyhitette az ellenei által követelt és a kor türelmetlen szellemének megfelelő itéletet; de a merész reformátort és hatalmassá lett egyházat meg kellett törni. És megtörték abban a reményben, hogy: „megverem a pásztort és a nyájnak juhai eloszlattatnak“.

1579 évi junius 2.-án — a Krisztus nem imádásáért — holtig tartó fogságra itélik, 5.-én Déva várának börtönébe szállittatják, hol ugyanazon év november hó 15.-én, 69 éves korában kiszenved.

Sirját nem ismerjük, de keresztényi kegyes életének, igazság után szomjuhozó bátor lelkének, a hitszabadság rettenthetetlen bajnokának s korából hazánk és e város elsőrendü diszének emlékét és vallását annál melegebben zárjuk szivünkbe és adjuk át megőrzés végett hitutódainknak. Benne egyházunk alapitóját és első püspökét tiszteljük s nevét a reformátorokat megillető piedestálra emeljük. Martyr halálával megpecsételt hitéhez való tántorithatatlan ragaszkodásáért neki erkölcsi elégtételt abban nyujtottunk, hogy a közvetlen utódának papsága egy részével, kényszer hatása alatt szerkesztett s az u. n. „deési complanatio“ alapjául szolgáló „Consensus“-ról már régóta a Tordán és Marosvásárhelyen proclamált, bevett és megerősitett hitvalláshoz, az ő küzdelmes életének koronájához tértünk vissza s azon e törvények védelme alatt, lelkünk teljes meggyőződésével és hozzá méltó hűséggel megmaradni szent elhatározásunk.

E vallástétel szolgáljon engesztelésül e napon közöttünk különös melegséggel világitó szellemednek: mesterünk!

Előttünk e pillanatban lehull a te nagyságodról az a kicsinyes mérték, a melylyel megmérettél és eliteltettél s azóta is itt-ott megitéltetel.

S áldjuk emlékedet, hogy a tanitásaiban és példájában testvériséget és felebaráti szeretetet hirdető Jézus Krisztusunkat az emberi tökély eszményi magaslatán hozzánk közelebb hoztad s az ő megközelíthetéséből a lehetetlenség csüggesztő gondolatát kiküszöbölve, keresztényi tökéletesbülésünknek szárnyakat kölcsönöztél; a mindenséget alkotó és fentartó istenség eszméjét pedig, a maga osztatlanságában azon magaslatra emelted, a honnan bűnbánó és üdvözülésre vágyó lélekkel reményteljesen várjuk a segedelmet, hogy nyomdokaidban haladva a kereszténység, vagy, ha úgy tetszik, az emberiség nemes társaságának szeretetben élő, vallásos tagjai, földi vándorlásunk számára kijelölt édes hazánknak pedig hű gyermekei lehessünk és maradhassunk!

Kozma Ferencz.

Unitarius egyházi törvények a papválasztásról.[1]

(Folytatás.)

V.

A jelenleg érvényben álló egyházi törvény.

Ez az 1889. évi szeptember hó 2-án Kolozsvárt tartott főtanácson 49—1889. szám alatt hozott végzéssel lett megállapitva e czimen:

Unitarius egyházi törvény a belső emberek választásáról és rendeléséről.[2]

I. Lelkészek választása és rendelése.

1. §. Az eklésiáknak a jelen törvény értelmében joguk van lelkészt választani: *a)* lemondás, *b)* hivatalból lett elrendelés, *c)* nyugdijazás, *d)* halálozás következtében.

2. §. Az eklésiák lelkészválasztási jogukról le is mondhatnak. Ez esetben a püspök tetszés szerint rendel lelkészt, kit az illető eklésia elfogadni köteles.

3. §. Azon eklésia, melynek lelkésze az eklésia panaszára mozdittatik el, ha e panasz nem vonja maga után az illető lelkésznek végleges elbocsáttatását, választási jogát elveszti, s minden ellenmondás nélkül köteles elfogadni azt, kit a püspök eklésiai választás nélkül rendel.[3]

[1] *a)* Előbbi két közleményt lásd ez évi 1. és 2. füzetben.

b) A jelen közlemény kézirata már abban az időben a szerkesztőségnél volt, a mikor az előző közlemények megjelentek. Ez okból a czikk nem foglalkozik a tárgyalás alatt levő javaslattal.

[2] E törvényt az „U. E. T. 16. §. a) pontja, 58. és 108. §§-ai teljes épségében fentartották, illetve a 108. §. azt a tanitónők választására és rendelésére is kiterjesztette, jollehet a jelen törvény 20. §-a erről is rendelkezett.

[3] A 15. §. rendelkezése szerint az eklézsia 3 év előtt nem követelheti lelkésze elmozditását. Ez a rendelkezés azonban csak a fegyelmi eljáráson kivül való elmozdittatásra vonatkozik, mert a büntetésképp való elmozditás bekövetkezhetik az eklézsia panaszára folyamatba tett fegyelmi eljárás ered-

4. §. A püspöknek joga van ugy az eklésiák, mint a lelkészek érdekeit tekintve, az illető esperesek kihallgatásával, s ezeknek közreműködésével a nem panaszló eklésia beleegyezésével szükség esetében a lelkészek között áthelyezést eszközölni.

5. §. Az 1. §. értelmében ürességbe jött lelkész állomásra a választást a püspök rendeli el, lehetőleg ugy, hogy annak betöltése Szt. György, vagy Szt. Mihály napkor eszközölhető legyen.[1]

A választás napját a felügyelő gondnokkal egyetértőleg legalább 14 nappal előbb az esperes tüzi ki, mely alkalommal az is megállapitandó, hogy melyik felügyelő[2] gondnok megy ki a választásra az esperessel, vagy ennek megbizottjával.[3]

Az esperes gondoskodik arról is, hogy az ürességbe jött eklésiában annak betöltéséig a lelkészi teendőkben hiány ne legyen, e végre a környékbeli lelkészeket rendelvén ki. Az esperes tudta és beleegyezése nélkül senkinek prédikálni ily eklésiákban nem szabad. Valamint az esperes intézkedik az anyakönyveknek s egyéb, lelkész gondozása alatt álló irományoknak, jegyzőkönyveknek, kleno-

ményében e határidőn belől is. A fegyelmi panasz pedig megtehető azonnal, mihelyt elegendő tárgyi adat van reá.

A választási jog elvonása azonban méltánytalanul szigoru megtorlás, ha a panaszolt belső ember fegyelmi úton vétkesnek találtatott, mert a büntetés mértékét oly körülmények is befolyásolják, a melyek a panasz tételekor figyelembe nem jöhettek és nem jöhetnek.

Belső embereink érdeme azonban, hogy e §. alkalmazására okot nem szolgáltatnak.

[1] *a)* E rendelkezést az Almáson 1845. évben hozott törvény 5. pontjában foglalt határozmány egésziti ki.

b) Környéki Esperest Atyánkfiai közönségesen panaszosan jelentvén fel, hogy a Belső Embereknek egy Eklézsiából másba rendeltetések esetében tetemes kedvetlenségek történnének abból, hogy az új Belső Emberek, minek előtte az előbbiek a parochiából kiköltözhetnének, a parochiába szállanak és költöznének.

Határozat: Környéki Esperest atyánkfiai törekedjenek az ilyentén esetekben a gyakorlatban levő Canont szorosan megtartani és attól semmi esetben el nem távozni. (Kolozsvári Főtanács 1837. febr. 11-én 49. sorsz. a.)

c) Az esperes tapintatos eljárása van hivatva a 16. §-ban adott hatáskörben a netalán fenforgó ellentéteket elsimitani.

[2] Az Unitárius Egyházi Törvények 188. §-a értelmében 2 felügyelő-gondnok választandó az egyházkörökben.

[3] Azokban az eklézsiákban, a melyek közvetlen püspöki vizsgálat alatt állanak, a ***választás napját*** is a püspök tüzi ki és egyidejüleg intézkedik a választást eszközlő közgyűlés elnöklése tekintetében is, a mennyiben nem személyesen, hanem megbizatás folytán kivánná az elnöki teendőket ellátni. Egyházi törvényünk értelmében közvetlen püspöki vizsgálat alatt állanak jelenleg Kolozsvár, Torda, Budapest és Toroczkó. (166. §.)

diumoknak stb. a leltár alapján számbavételéről, s azoknak a lelkész kirendeléséig kezeléséről és megőrzéséről.

6. §. A választást megelőzőleg közvetlen mindig presbyterialis (kebli tanácsi) gyülés tartandó az esperes, vagy annak helyettese és egyik felügyelő gondnok, vagy ennek helyettese elnöklete alatt, melynek kötelessége legalább 3 jelöltet állitani fel, de ha többen vannak, a kikről a presbyterium meg van győződve, hogy megválasztásuk, illetve kirendelésük esetében azon lelkészi állást elfogadják, *lehet háromnál többet is jelölni.*

Felügyelő gondnok helyettese csak egyházi tanácsos lehet.

A mennyiben a presbyterium nem tudna 3 vagy legalább 2 jelöltet állitani, tulajdonképeni választásnak nincs helye, hanem a presbyterium kijelöl egyet, s ezt a körülményt bejelenti a választó közgyülésnek, s ha ez az ajánlott jelöltet elfogadja, ez értelemben tétetik meg a felterjesztés a püspökhez. Ha pedig a választó közgyülés a presbyterium által ajánlott egy jelöltet nem fogadná el, a felterjesztésben ez is tudomására hozatik a püspöknek, a netán szükségesnek mutatkozó további intézkedések megtétele, vagy tetszés szerinti lelkész rendelése iránt.[1]

7. §. Jelöltet megnevezni az alábbi 8. §. szerint minősitettek közül mindenik presbyternek lehet. Ha azonban az ajánlottra nézve a presbyterek egyet nem értenek, annak jelölése a presbyterek szavazattöbbségével döntendő el.

Egyet jelölni joga van az elnökségnek is, sőt a kit az esperes és felügyelő gondnok együttesen ajánlanak, azt a presbyterium szavazat nélkül köteles jelöltül elfogadni.

8. §. A jelölésre minősitettek:

a) alkalmazásban levő lelkészek,

b) lelkészszigorlatot tett iskolamesterek vagy népiskolai tanitók,

c) lelkészjelöltek és segédlelkészek. Lelkészjelöltek azonban névszerint csak abban az esetben jelölhetők, ha mint segédlelkészek vagy köztanitók vannak alkalmazva, s e minőségben már 3 évet töltöttek. Ellenkező esetben a lelkészjelölt csak mint ilyen, megnevezés nélkül jelölhető, a püspök joga lévén azután a választás eredményéhez képest a lelkészjelöltek közül lelkészt rendelni.[2]

[1] Ez a logikátlan rendelkezés a pályázati rendszer behozatala esetén teljesen kimaradna.

[2] Az udvarhelyi és más eklézsiákban történt legutóbbi papválasztásoknál szabályellenesnek találtam a jelölést és szavazást, a mennyiben lelkészjelöltek névszerint nem lettek volna jelölhetők. A szabálytalan módon jelölt egyénekre esett szavazatok semmisek, a mi a többi jelöltek előnyére szolgál.

A 8. §. határozmánya szerint előnyül szolgáló köztanitóság ma már gyakorlati jelentőségét elvesztette.

Az E. Főtanács által 130—1902. jkvi pont alatt a papnevelő intézetekre nézve megállapitott szervezeti szabályzat szerint a papjelöltekre nézve

Iskolamesterek és segédlelkészek abban az eklésiában, a hol alkalmazva vannak, nem jelölhetők, s oda ki sem rendelhetők.[1]

9. §. A presbyterium a jelölést ezek szerint megtevén, arról jegyzőkönyvet vesz fel s a választó közgyülés elébe terjeszti, melynek elnökei szintén az esperes, vagy ennek helyettese és egyik felügyelő gondnok vagy ennek helyettese. Ezek nevezik ki a szavazatszedő, illetve szavazatjegyző bizottságot is.[2]

10. §. Választani csak a jelöltek közül lehet és csak is a választási jogosultsággal biró tagoknak. Ezek az anya-, társ- és leányegyháznak mindazon önálló tagjai, kik

a) kepét, vagy papbért fizetnek,

b) a hol kepefizetés nincs, azok, kik az eklésiába be vannak kebelezve s esetleg annak közterheiben részt vettek és vesznek; igy

c) a hasonló minőségü özvegyek és önálló háztartást vezető férjtelen nők is.

Mindezek a presbyterium által előzetesen összeirandók, s a névsor a megyegondnoknál egy hétig közszemlére kiteendő, hogy a netán kimaradottak vagy jogosulatlan bejegyzettekre nézve a szükséges kiigazitások a presbyterium által megtétethessenek. Az igy kiigazitott névsor a választási elnököknek kézbesitendő, a kik a szavazásra csak e névsorban foglaltakat bocsáthatják. Szükséges azonban ezekre nézve is, hogy kepe- s általában a benső emberi járandóságokat illetőleg hátrálékosok ne legyenek, a mit a választásnál az illető megyegondnok ellenőriz. Kepe- és más belső emberi járan-

csak azt határozza meg, hogy a hittanhallgatók a szakvizsga letétele után papjelöltekké lesznek és papi hivatalra jogosultak. (62. §.)

A gyakorlat úgy látszik derogáló erővel hatott a 8. §-nak a lelkészjelöltekre vonatkozó rendelkezésével szemben.

[1] Az ev. ref. egyházi törv. (II. t.-cz.) 21. §-a is ezzel egyezően rendelkezik. De ezen felül azt is rendeli, hogy abban az esetben, ha a segédlelkész a *megüresedés után* kijelenti, hogy pályázni kiván, az illetékes egyházi hatóságtól más egyházközségbe való áthelyezését köteles kérni.

[2] E helyen kiemelni kivánom, hogy az U. E. T. 166. §-a szerint a kolozsvári, tordai, budapesti és toroczkói egyházközségek közvetlen püspöki vizsgálat alatt állván, ezeknek (16. §. *a)* pontja) belső emberi választó közgyülését a püspök van hivatva vezetni. A püspök ezesetben kizárólagos elnöke a közgyülésnek, mivel az egyházi főgondnokok, mint coordinált társelnökök hatásköre erre nem terjed ki. Az egyházköri felügyelő gondnokok pedig csak akkor lehetnek társelnökök, ha az esperes elnököl.

A püspök azonban az ily választó közgyüléseken magát helyettesitheti. E megbizás egyházi törvényünk szellemében az esperesnek és köri felügyelő gondnoknak együttes elnöklésére szállhat. A felügyelő gondnokok helyett a 6. §. értelmében egyházi tanácsos is megbizható a püspök által. Ebben az esetben ugyanazon körből való egyházi tanácsos látszik megbizhatónak, habár nem látok semmi akadályt arra nézve, hogy az egyházi tanácsosok bármelyike megbizassék.

dóságokkal hátrálékosoknak szavazni nem lehet, a mi a választó közgyülés egybehivásakor az egyház tagjainak magok ahoz alkalmazásáért tudtul adandó.

A 10. §. az egyházközségi tagok legjelentősebb jogáról: a közgyűlésen való résztvételi, vagyis a tanácskozási és szavazási jogáról rendelkezik.

E rendelkezés az E. Törvény 13. §-ban foglalt intézkedéssel lényegében összevág. E szerint:

„Az egyházközségi közgyűlés elnöke egyházi részről a lelkész, világiról a gondnok.

Tagjai: a kántortanitó (illetőleg kántor, tanitó), az összes egyházközségi tisztviselők s az egyházközségnek minden nagykoru férfi tagja.

A hol bérfizetés nincsen: ott minden teljes koru, önálló férfi. Választásoknál szavazati joggal birnak az özvegyek és önálló nők is“.

E szövegezés szerint a nők a közgyűlésnek nem tagjai (mulier taceat in ecclesia), hanem csak választói jogukat gyakorolhatják. A nőkre vonatkozó rendelkezés egyébként nem világos. Nevezetesen nem intézkedik a vegyes házasságban élő unitarius nőkről. Az érvényesen elvált unitarius vallásu asszonyokról és nagykoru hajadonokról való rendelkezés is homályos. A választási törvény c) pontjában jelzett „önálló háztartást vezető férjtelen nő“ ugyan lehet elvált asszony és lehet nagykoru hajadon is, ha tanitó*nő*, óvó*nő*, de ez utóbbiak, ha férjtelenek, csak nagykoru hajadonok.

Az egyházi törvény egyszerüen „önálló nők“ kifejezéssel él az özvegyek mellett, pedig az egyházi életben közhasználatban levő fogalmak az egyházjog rendelkezéseiben is megtartandók.

Hiánya a törvénynek, hogy csak az egyházi tartozásokkal hátralékos egyháztagokat zárja ki a szavazásból, ellenben *erkölcsi alapon kizárási okokat* nem ismer. Pedig az egyház, mint erkölcsi alapon nyugvó egyesület, erre még nagyobb sulyt kellene helyezzen. Felemliteni kivánom, hogy fegyelmi büntetésként is lehetne alkalmazni a választói jog elvonását. Továbbá a ki a világi hatalom részéről bűntett vagy vétség miatt el lett itélve, szintén kizárandó volna meghatározott időre az egyház ügyeiben való résztvételtől. A gyámság, továbbá a gondnokság és szülői

hatalom alatt álló nagykoruaknak szintén nem volna a jog gyakorlása megengedhető.

Az egyházközség tagjairól régebbi törvényeink között alig találhatni valamit; sőt magáról az egyházközség szerkezetéről szóló tudósitásaink is szórványosak. Mikó azt mondja: Az eklézsia gyűléseinek szerkezete egyházi törvényeinkben nincsen kifejtve, hanem a *szokás* a főtanács és egyházköri gyűlés szerkezete hasonlatosságára alapitotta meg. Tagjai: a mester, egyházfiak s az eklézsiának minden béradó tagja".

A császári és királyi polgári és katonai kormányzósághoz 1851-ben egyházunk szerkezetéről tett jelentésben is idevonatkozólag csak ez van: „Az eklézsiák minden dolgaikat az eklézsia gyülésében igazgatják. Tagjai: az eklézsiához tartozó béradó gazdák".

Ezek szerint a jogosultság a multban a bérfizetésen nyugodott.

A kepefizetés azonban az egyházkörök és egyházközségek szerint változó lévén, már az 1784-ben Szent Lászlón tartott zsinaton határozatba ment, hogy: *ragaszkodni kell a helybeli szokásokhoz, a melyek e tekintetben törvényül szolgálnak.*

A választók névsorának összeállitására tehát a helyi szokások megtartásával nagy gond forditandó.

11. §. A szavazás csak személyesen és egyfolytában, de akár titkosan, akár nyilvánosan történik, a mint ezt a választó gyülés meghatározza.

Közfelkiáltással való választásnak helye nincs.[1]

Ha titkosan történik a szavazás, a szavazatszedő bizottság csak a szavazókat, ha nyilvánosan, a szavazatokat is feljegyzi. Mindkét esetben az elnökség tekintettel a választók számára, előre meghatározza és kihirdeti az időt. a meddig a választás tart. Ez idő elteltével a szavazás bezáratik, s a szavazatok összeszámittatván, az eredmény a választás lefolyásának jellemzésével, valamint az az ellen netán történt felszólamlásokkal és ellenmondásokkal együtt jegyzőkönyvre vétetik, s ez a választási lajstrommal, a presbyterium jegyzőkönyvével, valamint a lelkészi jövedelemről kiállitott hiteles

[1] E rendelkezés csak több jelölt állitása esetében nyer alkalmazást, mert a 6. §. 3. bekezdésében intézkedés van abban az irányban, ha megválasztásra egy jelöltnél több nem hozatik javaslatba. A jelöltnevezés a 7. §-ban van szabályozva. A titkos szavazásra nézve megjegyezni kivánom, hogy a jelöléstől eltérő szavazólap semmis, az figyelembe nem veendő, de a jegyzőkönyvben ez a körülmény föltüntetendő.

kimutatással együtt az esperes által legkésőbb 8 nap alatt a püspökhöz felterjesztetik. A választási jegyzőkönyv bezárásától elkésett felszólamlások nem vétetnek fel.[1]

12. §. A felterjesztett jegyzőkönyvek alapján, ha azok rendben találtattak, és a választásnak szabályszerüen megtörténtét igazolják, a püspök a kirendelést megteszi. És pedig:

a) egyhangu szavazás esetében az egyhangu szavazatot nyert jelöltet,

b) ha a szavazatok két, vagy három jelölt között megoszlanak, ezek közül bármelyiket,

c) ha a szavazatok három jelöltnél többre estek, csak a három legtöbb szavazatot nyert jelölt közül van joga a püspöknek kirendelni.[2]

13. §. Azon esetben, ha a választás nem e törvényben meghatározott módon hajtatott végre, vagy annál hiányok fordultak elő, és visszaélések követtettek el, joga van azt a püspöknek megsemmisiteni, és uj választást, esetleg vizsgálatot elrendelni.

Általában a püspök joga, sőt kötelessége a választási visszaélésekkel szemben, ha ilyenek fordulnának elő, a legszigorubban eljárni. Nevezetesen őrködni a felett, hogy a lelkészek, illetve lelkészjelöltek valamely állomás megnyeréséért sem maguk személyesen, sem megbizottaik által szóval, vagy irásban bérelengedési, sem más hasonló igéretek: etetés, itatás, s megvesztegetés által az egyháztagoktól magoknak szavazatokat ne gyüjtsenek, ki ne erőszakoljanak, magokat az ürességben levő eklésiában ne árulják ugynevezett *próba-prédikátiót* ne tartsanak. Szóval a maga s mások általi tisztességes felajánláson kivül mindennemü korteskedés jogot ad a püspöknek nemcsak arra, hogy az ily módon megválasztott jelöltet a kirendelésnél figyelembe ne vegye, hanem arra is, hogy ellene és kortesei ellen a fegyelmi eljárást szabályszerüen megindittassa.

[1] Eljárási szempontból kiemelendőnek tartom, hogy a választás rendén történt szabályellenességek miatt kizárolag a szavazatszedő bizottság előtt lehet fölszólalni és ez a bizottság köteles minden *fölszólamlást* és *ellentmondást* a netán fölhozott indokokkal együtt a legnagyobb részletességgel jegyzőkönyvre venni.

A mennyiben a fölszólamlások és ellentmondások netalán jegyzőkönyvre nem vétetnének, nem tartom kizártnak a választás szabályszerüségének fölülvizsgálatára hivatott püspökhoz való panasz-tételt. Erre azonban — intézkedés előtt — a szavazatszedő bizottság esperesi uton meghallgatandó.

[2] A 13. §. azonban jogot ad a püspöknek, hogy a 12. §. értelmében szavazatot nyert jelöltek közül egyiket, vagy másikat a „tisztességtelen felajánlás" miatt figyelembe ne vegye s ez esetben a 12. §. *c)* pontjának ama kiterjesztő magyarázat adandó, hogy a püspök a figyelmen kivül hagyott jelöltön fölül az érvényes módon legtöbb szavazatot nyert 3 jelölt közül jogositott a kirendelést eszközölni.

A próba-prédikálás, vagy próba-szónoklat az ev. lutheranus egyházban a pályázattal kapcsolatosan van szabályozva és a választásra való kijelöléssel kapcsolatban a kijelölő testületnek kötelessége nyilatkozni az iránt is, hogy a jelölt egyéneket az esperes útján próba-szónoklatra meghivja-e vagy nem. Ezt a vagyonos egyházközségek a saját pénztáruk terhére megtehetik, de a mi eklézsiáinkban a próba-szónoklat rendszer soha sem volt. Az E. K. T. 1846 márczius 1-én 69. szám alatt az udvarhelyköri közgyűlés jegyzőkönyvének vizsgálata rendén foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy „a városfalvi megürült eklézsiában minden esperesi engedelem nélkül prédikálni a *Canon ellenére* az eklézsiát próbálgató s magukat áruló egyének kezdettek megjelenni s a hivatalosan kirendelt egyének kirekesztésével a prédikálás óráját elfoglalni“.

Határozás: Hibául tétetik mind a környéki gyűlésnek, mind Esperest atyánkfiának, hogy az efféle botránkoztató *kisérletek* meggátlására és megzabolázására elöljárói hatalmukkal élve azonnal sikeresen fel nem léptek.

Jövendőre pedig meghagyatik, mikép minden eklézsiában köröztessék és szoros kötelességül megrendeltessék, mikép üresség esetében ilyetén magukat áruló s az eklézsiákat maguk részükre elhóditani kivánó egyéneknek teljességgel helyt ne adjanak, azokat prédikálásra ne bocsássák; isteni tiszteletet az ilyetén ürességbe jött eklézsiában csak azok folytathatván, kiket avégre az Esperest hivatalosan kirendelt, vagy a kiknek arra engedelmet adott. És ha mégis mindemellett kihágások történnének, kötelességében áll a környéki elöljáróságnak azonnal czélszerüen rendelkezni s egyszersmind minden történhető esetet mindezen E. K. Tanácsnak fel is jelenteni.

Mely ilyetén rendelkezés a többi környékek Esperestjeinek is tudás, tudatás és miheztartás végett irassék meg.

E határozat röviddel a h.-almási zsinaton alkotott papválasztási törvény után keletkezvén, el kell fogadjuk, hogy annak helyes kiegészitő részét képezi.

A próba-prédikálás helyett szokásban volt és van nálunk a kijelölendő egyének meghallgatása. Mind a kettőnek a jelentősége problematikus és többnyire fölöslegesek is, mert papjainkat nagyrészben ismerhetjük a váltakozva tartott zsinatok révén.

A lelkészválasztásoknál jelentkező üzelmek radikális orvoslása egyházunk jól felfogott érdekében és a demoralisatio megakadályozása okából legsürgősebb teendőink közzé tartozik.

A 13. §. rendelkezése és a fegyelmi törvény nem elég hatályosak arra, hogy a XX. század tülekedőit az egyház erkölcsi mivoltával össze nem egyeztethető eljárásoktól visszatartsák s megfelelő korlátok közzé szoritsák.

Irányadó szabályként utalhatok az erdélyrészi luth. egyház vonatkozó törvényére, mely szerint:

„Jelöltek, kik választási fondorlatok, vagy vesztegetések bünébe estek, *ezen esetre és legalább további három évre elvesztik megválaszthatási jogukat egyáltalában:* fegyelmi úton megfelelő pénzbirsággal, legalább egyszáz forint (200 K) erejéig a nyugdíjalap javára büntetendők és az illető papi állomásra soha sem választhatók". (215. §.)

A ref. egyház legújabb törvénye szerint fegyelmi büntetésképp alkalmazható:

a) az egyházi hivatal viselésétől való végleges megfosztás;

b) a választás vagy *választhatóság* jogától való, legfeljebb öt év tartamára való megfosztás.

A lelkész ellen kimondott fegyelmi büntetés mellé *mellékbüntetésül* a jobb javadalmazásu állásra, vagy magasabb egyházi tiszt viselésére való választhatóság kizárása is alkalmazható 1—4 évre terjedő joghatálylyal. (37. §.)

14. §. A kirendelés püspöki okmánynyal történik, melyben a még csak lelkészjelöltek felszentelésökig mindennemű lelkészi teendők végzésére felhatalmaztatnak.

A kirendelt lelkész állomását elfoglalni köteles, valamint az eklésia is köteles őt elfogadni, maga, családja és összes ingóságai elszállittatását ingyen eszközölni. De a tüntetésszerü és felesleges költekezéssel járó fogadtatás és vendégeskedés az eklésiát nem terhelheti.[1]

Szabályszerü beiktatásáról, valamint az anyakönyvek stb. átadásáról az esperes intézkedik.

15. §. A kirendelt lelkész legalább egy évig köteles állomásán maradni, ha három év előtt mozdittatnék el, illetőleg fontos okokból

[1] Abban az esetben, ha a belső ember vasúton, vagy hajón is kell utazzék, az eklezsia a fölmerült kiadásokat is megtériteni köteles, de ezt aligha fogják lelkészeink követelni.

más eklésiába rendeltetnék [1] köteles a saját elszállitási költségeinek aránylagos részét az elhagyott eklésiának megtériteni. Az eklésia 3 év előtt nem követelheti lelkésze elmozdittatását.

16. §. Az időközi lelkészi változásokkal szükséges bérmegosztás s más hasonló természetü ügyekre nézve az esperes a vonatkozó egyházi törvények értelmében a felügyelő gondnokkal együttesen intézkedik. Az ebből felmerülhető panaszok az E. K. Tanács által intéztetnek.

E törvény 5. §-ban rendelkezés van az iránt, hogy a lelkészi állomások betöltése lehetőleg Szent-György és Szent-Mihály napkor történjék, azonban ez nem mindig tartható be ily pontossággal. Ezért nagy fontossággal bir a 16. §. rendelkezése, mivel az esperesekre méltányos és igazságos eljárást igénylő feladatot ró. A vonatkozó egyházi törvények ugyanis nagyon általános jellegü kijelentéseket tartalmaznak.

1. A kolozsvári főtanács 1821 januárius hó 21-én hozott határozatával kihirdetni rendelte amaz egyházi törvényt, hogy kit illessen az egyházi szolgák által használható földeken az őszi termés és kit a tavaszi az oly eklézsiában, melyben a pap vagy mester a változás rendes idején, azaz Szent-György napkor változik, mert a Canon nem tudásából nehézségek keletkeztek.

E határozatban azonban nincs kitüntetve, hogy mi volt az akkor érvényben állott törvény s a rendelkezésemre álló forrásokból most sem tudtam megállapitani.

2. A kolozsvári főtanács 1846. évben 40. szám alatt az aranyostordai kör fölirata folytán akként határozott, hogy: „A belső emberek közül ha pap vagy oskolamester a megtett trá-

[1] A törvénynek eme rendelkezése ellentétben áll az 1818. évben Kolozsvárt januarius hó 14.-én tartott főtanácsnak 31. pont alatt hozott helyes és méltányos végzésével: „Ámbár a Canon azt tartja is, hogy amely Minister a 3 esztendőket egy Eklezsiában ki nem tölti, tehát abban az esetben az ő elvitettetésére tett költségnek a hátralevő időhez mérsékelt részét köteles megforditani, mindazonáltal az olyatén esetekben, midőn valakinek egy Eklezsiából másba rendeltetését *a közjó* előmozditása kivánta, abban az esetben az őtet elhozott Eklezsia költsége meg nem fordittatik“.

A magyar evangelikus egyházban a lelkész a szerint, a mint a beiktatástól számitva egy, két, vagy három év letelte előtt fogad el más hivatalt, egészben, $^{2}/_{3}$ vagy $^{1}/_{3}$ részben tartozik megtériteni az egyházközség által hordozott költségeket. Ezek a beiktatás alkalmával tartott közgyülésről fölvett jegyzőkönyben pontosan fölszámitandók (Mikler 431 l.).

gyázás után arról egy évi hasznot nem vett, az utána következő pap vagy mester a legitimálandó becsü szerint a tett trágyázás árát megfizetni tartozik; önként értetődvén, hogy ott, hol az eklézsia tartozik a belső emberek földét trágyázni, az ilynemü becsüárt kifizetni az köteleztessék".

3. Ugyanesak a kolozsvári főtanács 1859 aug. 31-én 62. sz. alatt a medeséri és cs.-szt.-mártoni papok eseréje alkalmából akként határozott, hogy: Mind a két pap a főtiszt. püspökhelyettes határozata értelmében abban az eklézsiában, melyben Szt.-Mihály napig szolgál, a földek szerzeményeit egészben, a kepének felét vegye el.

4. Az Almáson hozott törvény 5. pontja is ide vonatkozó rendelkezést tartalmaz. További törvényes intézkedéseket nem találtam. Ezekre is hovatovább mind kevesebb szükség lesz a kepemegváltás és a papi fizetés pénzbeli kiszolgáltatása folytán.

17. §. A lelkészek kirendelésénél követett eljárásért a püspök egyedül az egyh. főtanácsnak felelős. Következőleg minden ezen ügyben felmerülhető panaszszal csak ahhoz lehet az E. K. Tanács utján folyamodni, de oda is csak birtokon kivül.

18. §. A kolozsvári, tordai és kereszturi lelkészi állomásokra nézve, miután ezek tanársággal vannak összekötve, fenntartatik az 1857. évi egyh. föt. 31. számu határozatának IV. ee) pontja, mely szerint ezen helyekre a lelkész nem egyedül a püspök, hanem vele egyetértőleg a Főtanács által rendeltetik ki. E törvény czélzatának megfelelőleg a nevezett lelkészi állomasokra a jelölést az E. K. Tanács teszi meg, az eklésia kihallgatásával, egyebekre nézve a fennebbi választási törvények szabályozók.

A Kolozsvárt 1857. évi junius hó 9-én tartott főtanács 31. jkvi szám alatt többek között a kolozsvári főtanoda, a tordai altanoda és a székelykereszturi iskola viszonyait is szabályozza.

A kolozvári anyaeklézsiára nézve ez a rendelkezés foglaltatik:

„4. pont: Azon, a kolozsvári anya-eklézsia és a kolozsvári főtanoda közt eddig is létezett idves viszony, miszerént a kolozvári rendes pap, mint tanár is közremüködött s másfelől a tanári karból is egy papi állomás a nevezett eklézsiában elláttatott: jövendőre néztig nemcsak, hogy fenntartatik, sőt oly móddal rendszeresittetik, hogy az eddig is a tanári létszámban levő kolozsvári rendes pap a tanári karba ezentulra is állandóan bérendeztetik".

Ebből s a tordai és kereszturi iskolákra vonatkozó hasonló rendelkezésekből folyt a IV. ee) pont következő rendelkezése: „Miután a kolozsvári, tordai és kereszturi papságokkal egyszersmind tanárság is van összekötve, annálfogva az ezen helyekre való pap nem egyedül a püspök, hanem vele egyetértőleg az E. K. Tanács s illetőleg a Főtanács által rendeltetik ki".

Ez egyházi törvény azután a választással összekötött rendszernek megfelelően a 18. §-ban lett fenntartva.

Péterfi Dénes első papra nézve jelenleg is ez az állapot annak a kiemelésével, hogy most mint tanár, teljesen a theologia tanára, a melylyé már külföldre menetelekor megválasztotta volt a főtanács. (117/3—1874. főtan. sz.)

A kolozsvári eklézsia II-odik papjára nézve a legközelebbi multból a következő adatokat ismerjük.

Ferencz József jelenlegi püspök ur őméltósága, mint akkori lelkész 1869. V/1-én beadott kérésében azt hozta föl egyik indokul, hogy a II-od papság nem lévén betöltve, egészségi okokból nem viheti a tisztet felelősségének tudatában egyedül. Erre egy a fennforgó kérdések tanulmányozására és javaslattételre egy vegyesbizottság küldetett volt ki. A kiküldött vegyesbizottság jelentéséből 1869. VI/13. megtudjuk, hogy a másodpapságra nézve 1857. évben az E. Főtanács által életbeléptetett rendszert nem találta megfelelőnek (2 másodpap volt) és az javasoltatott, hogy még egy rendes pap állittassék be, aki rangban teljesen egyenlő legyen az eklézsia rendes papjával s mindkettő egyaránt tekintessék az eklézsia lekötelezett emberének.

A II-odik rendes papságra jelöljön ki az Egyházi Főtanács 2 vagy 3 akademitát, kiknek egyikét válassza meg az eklézsia.

Erre a fölterjesztő jelentésre az Egyházi Főtanács 26/869. e. f. szám alatt a következő leiratot intézte:

„Tekintetes Szent Eklézsia!
Kedves Atyánkfiai az Urban.

Az Egyházi főtanács a kolozsvári másodpapság iránt a következő határozatot hozta:

1. Hogy az annyira óhajtott kolozsvári másodpapság betöltése haladék nélkül eszközöltessék, az egyházi Főtanács az 1869-ik évre kiszabott, valamint a további évekre remélhetőleg engedélyezendő államsegélyből évenként a második rendes papság fizetése javítására

mindaddig, mig ezen fizetés biztositására a megkivántató tőkealap összeszereztethetik 600 o. é. frtot engedélyez és elfogadja a másodpapság betöltése tárgyában müködött vegyes bizottság azon nézetét, hogy a fizetésre 420 frt., szálláspénzre pedig ebből 180 frt fordittassék.

2. Ezen 600 frt az Eklézsia pénztárába az államsegély utalványozására a kormányilag megszabott, vagy megszabandó részletekben lesz beszolgáltatandó.

3. A kolozsvári Eklézsia II. od papját szabadon választja, az egyházi fegyelmet az egyházi törvények szabályozván; a papi kötelesség s ebből fejlődő viszonyok az eklézsia s illetőleg a püspökség hatáskörébe tartoznak.

4. Ha az Eklézsia választása U. G. és K. F. akademita pap és tanárjelöltek valamelyikére, mint a papságra és tanárságra képesültekre esik — ez esetekben az egyházi főtanács beleegyezik abba, hogy a kolozsvári főtanodánál ürességben levő tanárság felével, vagyis a féltanársággal is — úgy mint az első pappal is az eset van, a vegyes bizottság vélekedése szerint a választandó *másod rendes pap* megbizassék. E szerint az egyszersmind féltanárrá leendő másodpap a tanitásért a központárból féltanári fizetést azaz 210 frtot, fizetési pótlékul 60 frtot, együtt 270 frtot veend.

5. Ezen intézkedés folytán a kolozsvári főtanoda mellett megürült tanári állomás ezuttal ürességbe maradván, az egyházi képviselő tanácsra bizatik, hogy a fennmaradó féltanárság ellátása felől 270 frtra menő féltanári fizetés és pótléka ide forditásával ideiglenesen intézkedjék, valamint megbizatik azzal is, hogy azon esetben, ha a *másodpap* nem az előbbi pontban nevezett egyénekből választatnék, a betöltetlen maradó egész tanárság ideiglenes pótlásáról az 540 frtra menő egész tanári fizetés és pótléka felhasználásával — belátása szerint — ideiglenesen gondoskodhassék, nem lévén ez esetben is kirekesztve a választandó másodpapnak a féltanárságra leendő alkalmaztatása. Stb. stb.“

E leirat után a második rendes pap azonnal meg is választatott a 4. pontban megnevezettek közül U. G. személyében.

A 3. pont rendelkezésének megfelelően pedig 1869. oct. 5.-én az eklézsia szükségesnek látta az ujonnan szervezett papság tárgyában a következő határozatokat tenni.

1. A másodpapság eddigi szervezete megszüntettetvén és a helyett egy másik rendes papsag allittatván fel, folyó év szeptember havától kezdődőleg mindennemű papi szolgálatok teljesitése a két rendes pap kötelessége leend, egyenlőleg osztván meg maguk között a szolgálatot; a maga hetén mindenik teljesitsen minden papi kötelességet, ide értve az istenes temetést és urvacsora osztast is. A keresztelés, esketés és temetésre nézve azonban ezután is meg

marad a híveknek az a joga, hogy úgy a két rendes pap, mint a kolozsvári felszentelt tanárok közül bármelyiket elhívhassák.

2. Az adminisztracio a szolgálati időnél fogva idősebb pap kötelessége lészen, ki mint ilyen, egyszersmind az eklézsia első rendes papja; e pontban elősorolt szolgálatai dijazásául pedig kapja az egész canonica portiót.

Legujabban az 1909 augustus 29–31 napjain tartott rendes Főtanács 86/909. jkvi sz. határozata értelmében (jkv 182 lap) Kolozsvárt a városi felső tanintézetekben való vallástanitás czéljából hitoktatói állás lett szervezve és ez az állás a kolozsvári eklézsia II.-od papságával kapcsoltatott össze.

II. Iskolamesterek, népiskolatanitók és énekvezérek választása és rendelése.

19. §. Az iskolamesterek választása és rendelése, — a menynyiben ezek az eddigi módon felekezeti iskolánál vannak alkalmazva, s jövőre csakis ezek neveztetnek iskolamestereknek — a lelkészek választását és kirendelését szabályozó e törvény szerint történik. A mennyiben a presbyterium nem tudna 3 vagy legalább két jelöltet állitani, a 6. §-ban megállapitott módon történik az eljárás.

Az iskolamesterek minősitéséül, ha megelőzőleg nem voltak hasonló alkalmazásban, a néptanitói oklevél szolgál.

20. §. E törvény szerint választatnak és rendeltetnek a felekezeti iskolák másod, esetleg harmad tanitói, illetőleg tanitónői is.[1]

21. §. A mely eklésia iskoláját községivé változtatta, vagy változtatja, tehát maga felekezeti iskolát nem tart, s a községgel oly szerződést kötött, hogy a községi tanitó, vagy segédtanitó unitarius vallásu, s mint ilyen egyszersmind énekvezér is legyen, az eklésiában, a községi tanitónak vagy segédtanitónak énekvezérré leendő kirendelése az esperes felterjesztésére ez alapon történik a püspök által.

22. §. A mely eklésia sem felekezeti iskolát nem tart, sem a községgel a községi iskolára nézve a tanitót illetőleg semminemü szerződési viszonyban nem áll, tehát tulajdonképen csak énekvezére (kántor) van, ennek megválasztása és elrendelése szintén a 6. §., illetőleg a 19. § ban megszabott módon történik.

E törvény életbeléptetésével az E. K. Tanács, végrehajtásával a főtisztelendő Püspök ur bizatik meg. *Dániel* Gábor, főgondnok. *Ferencz* József, püspök. *Nagy* Lajos, egyh. főjegyző.

306/1889. E. K. T. Jelen törvény az 1890. év januárius 1-ső

[1] E rendelkezésre tekintettel fölösleges volt a később keletkezett U. E. T. 108. §-ba fölvenni azt a rendelkezést, hogy a jelen 49 889. ft. szám alatt hozott törvény „a tanitónők választására és rendelésére is kiterjesztetik".

napján lép életbe. Az unitáriusok E. K. Tanácsának Kolozsvárt, 1889 ben október hó 27-én tartott üléséből. *Ferencz* József, unitarius püspök. *Korácsi* Antal, közigazgatási jegyző.

A belső emberek választására és rendelésére vonatkozó, szöveg szerint közölt régebbi és fokozatosan fejlesztett egyházi törvényeink nem állanak a tiszta presbyteri egyházszerkezet elveivel összhangban, de nem is szabad feledni, hogy egyházunk alkotmánya kezdettől fogva a zsinat-presbyteri rendszeren épült föl, mely a zsinatnak fontartott jogokból sokat ruházott át a püspökre. Igy az egyház legfőbb egyházi tisztviselőjének: a püspöknek a belső emberek rendelése körül biztositott jogát egyház-alkotmányunk szellemével összeegyeztethetőnek tartom.

A törvények jóságát nem azok grammatikailag hibátlan szövegezése, sem pedig a törvényszerkesztés fejlettebb technikája döntik el, hanem az a szellem, a melyet annak alkalmazói belé visznek és az alkalmazás által a közönségbe beoltanak.

Belső emberi választási törvényünk találó jellemzésére legyen szabad Ferencz József unitarius püspök fölfogását idéznem, a ki ezt mondja:

„Nem állitjuk, hogy közigazgatási és törvénykezési formáink mindenben megfelelnének az ujabb kor közigazgatási és jogi elméleteinek, de az elméleteket a gyakorlati élet gyakran kineveti. Különben egyházi törvényeinket a szükséghez képest módositani és változtatni, vagy egészen ujakat hozni a főtanács joga és kötelessége lévén, annak bölcsességétől függ megfigyelni az idő és kor kivánalmait, hogy az apostol szerint: mindenek ékesen és jó renddel legyenek“.[1]

Ezek után a legrészletesebb összehasonlitásokba is belebocsátkozhatnám, azonban amint a franczia, német, angol stb. jogrendszerek nem szolgálhatnak alapul annak megitélésére, hogy a magyar és más jogrendszerek az illető nép viszonyainak mennyiben felelnek meg és mily mérvben elégitik ki a kivánalmakat, épp ugy nem vélem célravezetőnek a külföldi pro

[1] Unitárius Kis Tükör. Kolozsvárt, 1900. 178 lap. Jelezni kivánom azonban, hogy pl. házassági eljárásunk az ujabb kor kivánalmainak mindenekben megfelelő volt a legkiválóbb juristák nézete szerint is és valójában is.

testáns, vagy a magyarországi protestáns egyházak választási törvényét mintaképül oda állitani.

A mi egyházi törvényeink tehát csak a mi szerény és szük keretekben mozgó viszonyaink szemlélésével bonczolhatók és vizsgálhatók.

De, hogy a jelenlegi rendszer felett folytatott eszmecserék tárgyilagos alapokra helyeztessenek, szükségesnek tartom a mi egyházi szervezetünkhöz leghasonlóbb egyházi szerkezetek választási törvényeire röviden kiterjeszkedni.

A) A magyarországi ev. ref. egyház alkotmánya (II. törvényczikk) szerint:[1]

Megüresedett (vagy ujonnan szervezett) rendes lelkészi állomások *meghivás* vagy *pályázat* utján töltetnek be (87).

I. Meghivás utján csak abban az esetben tölthető be a megüresedett lelkészi állomás, *a)* ha az *összes jogosult választók* általános többsége irásbeli beadványban a meghivás utján való lelkészválasztást kivánja és a meghivandót megnevezi,

b) vagy a presbyterium *összes* tagjainak általános többsége a közhangulatra támaszkodva, határozatilag kimondja.

II. Pályázat esetén a püspök az egyházkerületben megjelenő egyházi lapban a pályázatot (részletezve a javadalmat is) közzéteszi. A pályázat eredményében az esperes a (17. §.) bizottsággal eljárva, a jogosult pályázókat választhatóknak jelenti ki és a névsort a gyülekezetben közhirré teszi.

A választók a jogosult pályázókat ezek szolgálati helyén, saját költségükön, meghallgathatják, de csak rendes isteni tisztelet alkalmával. A jelölt szolgálati helyén kivül való szónoklat tartása az illetőnek a választásból való kizárásával jár.

Ha tiz választó szavazást kiván, az feltétlenül elrendelendő; ellenkező esetben közfelkiáltással történhetik a választás.

A szavazás titkosan, szavazólappal történik.

Az *általános többséget* nyert jelölt megválasztottnak jelentetik ki.

Ha a szavazatok többfelé oszlottak: a legtöbb szavazatot nyert *két jelöltre* új szavazás rendelendő el.

A lelkészválasztás csak akkor jut érvényre, ha az esperes

[1] Egyházi törvények a magyarországi református egyházban. 1907. Debreczen.

annak lefolyását törvényszerűnek találja, vagy panasz nem adatik be.

III. Lelkészválasztás történhetik csere útján is.

B) A magyar ágostai evangelikus egyházjog szerint — az 1891 I. évi budapesti evangelikus országos zsinat által alkotott egyházi alkotmány alapul vétele mellett — a papválasztást nem tekinthetjük egységesen szabályozottnak.

A részletekre is kiterjedő tanításokat Mikler alapos egyházjogában találjuk.[1]

A bányai, dunáninneni, dunántúli és tiszai egyházkerületek lelkészválasztási jogát az egyházalkotmány mellett részleteiben a kerületek lelkészválasztási szabályrendeletei állapitják meg, a melyek egymástól az elvi alapok tekintetében is eltérnek.

A rendes lelkészi hivatal megüresedésének esetei: a lemondás, elhalálozás, kilépés, nyugdíjazás és elmozditás.

A betöltés módjai: pályázattal összekötött választás, meghivással összekötött választás és csere.

1. *a)* a bányai és tiszai kerületekben a megüresedett lelkészi hivatal csakis pályázat útján töltendő be.

A dunáninneni kerületben a pályázathirdetés csak rendkivüli esetekben alkalmazható.

A dunántúli kerület lelkészválasztási szabályrendelete a részletkérdésekkel nem foglalkozik.

b) A jelölés és próbaszónoklat tekintetében is az egyházkerületekben eltérő intézkedések állanak fenn.

A tiszai, bányai és dunáninneni kerületekben a választó egyházközség közgyűlése, esetleg az egyháztanács a pályázók névsorából hármat és az egyházmegyei elnökség még egyet jelölhet az állásra.

A dunántúli kerületben a megüresedett lelkészi hivatalra a jelölhetők közül a *püspök kettőt* és az egyházközség megint kettőt jelölhetnek. Ez utóbbiak a jelölhetés ellenőrzése végett a püspökhöz fölterjesztendők.

Mind a négy kerületben a szabályrendeleteik szerint jelölt egyének közül az egyházközség közgyűlése választani köteles.

[1] Dr. *Mikler* Károly: Magyar evangelikus Egyházjog. Budapest, 1906. Az önkormányzati igazgatásban szerzett jártasságánál fogva a fontos gyakorlati szempontokat kellő érzékkel emeli ki.

A *próbaszónoklat* a jelölteknek nem joga, hanem csak a kijelölők tetszésétől függő közelebbi megismerési mód.

Az esperes meghivása nélkül és saját költségén bárkinek próbaszónoklatra menni, vagy a felvett útiköltséget visszatériteni szigoruan tiltva van.

A próbaszónoklat költségeit az egyházközség pénztára fedezi.

A dunántúli kerület lelkészválasztási szabályrendelete szerint a próbaszónoklat tilos; kivételes esetekben az egyházkerület elnöksége megengedheti.

A *választás* a tiszai kerületben *csak nyilvános*; a többiekben *titkos is* lehet.

2. *Meghivás.* A dunáninneni kerületben a lelkészi hivatal megüresedése esetén: 1. az esperes hozzájárulásával az egyházközség közgyűlése meghivhat oly választásra jogosultat, a kihez bizalma van; 2. meghallgathat egyes lelkészeket; 3. az esperes is ajánlhat egyeseket az egyházközségnek és 4. az esperes a nála jelentkezőket az egyházközségnek figyelmébe ajánlhatja.

Ezekből történik a jelölés és választás.

A bányai kerületben az egyháztanács a meghivandó lelkész nevét az esperes útján az egyházkerületi elnökségnek bejelenti és a megválaszthatóságnak elismerését kéri.

A közgyűlés az ily jelöltet csak a szavazatok ²/₃-ával választhatja meg.

3. *Cseréhez* a cserélni kivánó lelkészek szándékán kivül szükséges, hogy az egyházközségek szabályos választás útján beleegyezzenek és hogy ezt az egyházmegyei elnökség megerősitse.

C) Az erdélyrészi ágost. ev. egyházban a papválasztásról az alkotmány VIII. fejezete intézkedik.

A papi állás üresedésbe jön:

a) a pap elhalálozása által;

b) annak nyugalomba helyezése,

c) az állásról való lemondás,

d) egy más község plébániájába való meghivás és bevezetés és

e) jogerős egyházjogi itélet által.

A választás a megyei consistorium által az üresedés napjától számitandó 25 nap mulva összeállitandó *jegyzék* alapján történik.

Az üresedés azonnal közhirré teendő s eme közzététel alapján *kell jelentkezzék annak, a ki az állást elnyerni óhajtja.*

A pályázók jegyzékébe az is fölveendő, a kit az egyházközség óhajt.

A jelöltek nevei a hallgatóság előtt háromszor fölolvasandók és a *szavazás a templomban történik.*

A választási aktus a germán fajt jellemző pedanteriával és komoly ünnepélyességgel megy végbe.

A választási visszaélések szigoruan vannak szabályozva és a jelölt, ha ellenük vét és ez beigazolást nyer, papi állomásra soha nem választható többé.

A vázlatosan ismertetett papválasztási törvények arról győzhetnek meg, hogy az unitarius egyház papválasztási törvénye elég tágkörü befolyást biztosit az egyházközségeknek a leendő papjok megválasztására nézve.

Szerény nézetem szerint a mi kicsiny egyházunkban a jelenlegi törvény némi változtatással még hosszu időre megfelelő lesz.

A presbyteriumnak biztositott jelölési jog gyakorlása szempontjából a 6. §. rendelkezését azzal találnám helyettesitendőnek, hogy a jelölő gyülés napjáig az espereshez beadandó pályázati kérésben — pályázat hirdetésén kivül — minden választásra jogosult jelentkezhetnék jelöltetése czéljából és ebben kötelezné magát az állás elfogadására is. Pályázati kérés nélkül senkit sem lehetne jelölni.

Jelentkezők hiányában biztositanám a jogot a közgyülésnek, hogy a további intézkedés, vagy paprendelés czéljából a püspöknek fölterjesztést tegyen.

A legtöbb szavazatot nyert 2 jelölt közül való kirendelési jogot jövőre is fenntartandónak vélem, mert a püspöknek biztositott eme discretionarius jog nálunk üdvösnek bizonyult.

Kivételes rendszer áll fenn a kolozsvári, kereszturi és tordai lelkészválasztásra nézve. A tordai iskolánk megszünése folytán a tordai pap választására vonatkozó kivételes intézkedés most már megszüntnek tekintendő, úgy, hogy jövőben itt is az általános szabályok fognak alkalmazást találhatni.

A kolozsvári és kereszturi pap választásánál azonban az eklézsia papválasztási jogának *kétszeres* korlátozását jövőre nézve túlszigorunak tartom.

A kijelölési jog ugyanis az E. K. Tanácsnak van fönntartva és a választás után is a püspök kirendelési joga 3 legtöbb szavazatot nyert jelöltre nézve épp oly korlátlan, mint a többi egyházközségekkel szemben.

Gondolatom szerint ez akként volna módositandó, hogy a püspök több jelölt közül a szavazatok általános többségét elnyert jelöltet megerősiteni köteles volna; a szavazatok másként való eloszlása esetén pedig a két legtöbb szavazatot nyert jelölt között azonnal új választás volna tartandó s a többséghez jutott jelölt a választás szabályszerüsége esetén megerősitendő volna.

Abban a véleményben vagyok, hogy a számra nézve nagy protestans egyházak is a felettes hatóságoknak biztositott jelölés jogán oly korlátokat állitottak föl az egyházközségek szabad választási jogával szemben, hogy a mi egyházi törvényünk a választás tekintetében — a kolozsvári és kereszturi papi állásoktól eltekintve — a legszabadabbnak mondható. A püspöknek biztositott jogot az egyházközség presbyteriumát megillető korlátlan számu föltétlen jelölési jog kellően ellensulyozhatja és bizom a jövőben is, hogy egyházunk élén oly főpásztor fog állani, a ki minden egyházközség és egyházunk érdekét fölül tudja helyezni a magánérdekeken.

A mi kicsiny egyházunkban a helyes kormányzáshoz tartozik az is, hogy a hivatásos papok azon a helyen legyenek értékesithetők, a hol tehetségüknek megfelelőleg a köznek a legnagyobb szolgálatot tehetik. Ezt pedig a helyi viszonyok ismeretén fölül alig emelkedő egyházközségek teljes korlátlansággal kevésbbé hivatottak elbirálni, mint az egész egyház irányitásáért történelmileg is felelős egyházfő.

Dr. Tóth György.

Dávid Ferencz ünnepélyt megnyitó ima.[1]

Egyedül imádandó Isten! Mindenható és mindenütt jelenlevő Lélek! Mi Atyánk! kit fenn ragyogó magasság, itt alatt mélység leborulva tisztel, szent tisztelettel, lelkünk hálaérzelmeivel hajlunk meg mi is előtted, hogy áldjunk és magasztaljunk tégedet megszámlálhatatlan jótéteményeidért, melyekkel teljes a menny és föld. Mély hálára indit minket irántad ez alkalommal különösen gondviselésed, a melyben mindenekre kiterjedő szereteted mellett abban is részesited az emberiséget, hogy időről-időre nagyobb világosságot, több fényt árasztasz szellemvilágába s ezzel fokonként mind tisztább ismeretedre juttatod.

Tudjuk, oh Uram! hogy némi sejtelme mindig volt az emberiségnek rólad, a mióta a körülte folyó dolgokról és tüneményekről értelmi erejével, habár csak halvány fogalmakat is szerezni kezdett magának. De mennyi homály, babona és vakhit tapadt e fogalmakhoz, amig tetszett neked egy nép kebelében, a mely már tisztultabb feltogással birt rólad; egy férfiuban, a názárethi Ur Jézusban meggyujtani azt a szövétneket, a melylyel ő a világnak világossága lehetett s lett is mindazoknak, a kikhez e szellemi fény kisebb-nagyobb sugarakban eljuthatott.

Oh, mert valamint a te égi napod, világosságnak szent Atyja! egyszerre nem világosithatja meg a földnek minden részét s gyakran fellegek is tornyosulnak elébe: szintúgy a hit világában, az Ur Jézusban támadt szellemi nap fénye is, még ma is, az emberiségnek csak egy kis részéhez jutott el s itt is már kezdetben a félreértésnek vagy szándékos félremagyarazásnak számtalan felhője homályositotta el azt, annyira, hogy már már azon sötétségbe jutottak vissza az emberek, a melyből a názárethi kivezetni igyekezett őket. De te, Uram sohasem hagytad magadat tanubizonyság nélkül és hogy az igazság megcsufoltassék. Időről időre támasztasz reformá-

[1] Mondatott szül. 400-ik évfordulóján 1910. aug. 20-án Kolozsvárt.

torokat, a kik az Ur Jézus és az ő apostolai által hirdetett evangeliumi igazságokra mind tisztább fényt deritsenek s őrt álljanak a hit és lelkiismeret szabadsága mellett, mely legdrágább kincse az embernek.

Szerető szent Atyánk, Istenünk! egy ily reformátornak emlékét megünnepelni gyültünk mi egybe ezuttal, születésének 400-ik évfordulója alkalmából s lelkünknek szent örömével áldunk téged érette, a ki a hit és lelkiismeret szabadságának egyik nagyemlékü szószólója, a hitujitásnak egyik kiváló munkása volt hazánkban és a kinek egyházunk megalapitását is köszönhetjük. Mert tőle tanultuk meg mi téged csak egy személyben imádni, miként ezt az Ur Jézus is tevé. E tanáért őt elitélték ugyan s egyházunk is sok üldöztetésnek volt kitétetve, de a te kegyedelmedből Uram, az üldöztetések között is nemcsak megtartattunk, hanem ma, miként ez ünnepély is tanusitja, egyházunk iránt más egyházak is azzal a tisztelettel viseltetnek, a mivel kölcsönösen tartozunk egymásnak, s vallásunk hazánk határain kivül is mind több elismeréssel és rokonszenvvel találkozik; sőt hitsorsosaink is vannak a legmiveltebb népek között, a kik meglepő szép számban jöttek el a messzi távolból is, hogy ez emlékünnepélyben velünk részt vegyenek s annak jelentőségét részvétükkel emeljék.

Midőn mindezekért ismételten a legmélyebb hálával áldozunk neked, mennyei szent Atyánk, egy örök Istenünk, egyszersmind gyermeki bizalommal kérünk, terjeszd ki atyai gondviselésedet továbbra is kicsiny egyházunk felett s ne hagyj megszégyenülni reményünkben, a melylyel annak jövőjén csüngünk. E végett tégy minket is az igazság keresésében és hirdetésében oly fáradhatatlanokká és bátrakká, mint volt az Ur Jézus példáját követve az is, a kinek születésére ez emlékünnepélyt szenteljük. Mert ki merne azzal dicsekedni, tartozzék bármely egyházhoz, hogy ő már az igazság teljes ismeretében van, avagy nem inkább azt kell-e mondanunk az apostollal: „*Nemhogy a czélt már elértem volna, hanem igyekszem azt elérni*“. Pedig ezt csak megközelitenünk sem lehet, ha vizsgálódásainkban bár a legbölcsebbek által századokkal ezelőtt megállapitott hitformák akadályoznak is meg, ha szemet hunyunk és bedugjuk füleinket újabb meg újabb kijelentéseid előtt. Mert te ugyan magadban, Uram, változhatatlan vagy, de az emberek előtt szüntelen fogsz változni, azoknak miveltsége, felfogása, tisztább vagy homályosabb látása, nem egyszer önző érdekeik szerint. Ezért

a hitre nézve mindig lesznek különbségek ezután is, de annak az országnak, a melyet az Úr Jézus akart megalapitani a földön és igy a keresztény vallásnak is, nem a hitformák szolgálnak alapjául, hanem a szeretet. Ezt tette ő annak központjául is, midőn a törvény és próféták összes irásait eme két parancsolatba foglalta egybe: *Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből és minden erődből és szeressed felebarátodat, mint magadat.* Tanitványainak is ismertető jeléül a szeretetet tette, ezt mondván: „*Arról ismernek meg az emberek, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek*". Vajha azért a hit világában terjedő világosság növekedésével a szeretet melege is növekednék keblünkben. Vajha a szeretet vezetne mindnyájunkat az igazság keresésében és hirdetésében szintúgy, mint másnemü kötelességeink teljesitésében, a melyek családi és társadalmi, polgári és nemzeti életünkben reánk várakoznak. Mert csak úgy megy teljesedésbe, a miért mindennap imádkozunk, hogy jőjjön el a te országod. Erre segits minket szeretetnek kimerithetetlen kutfeje, mi édes Istenünk! a te szent lelkednek ereje által ez emlékünnepély által is. Szent fiad, az Úr Jézus nevében, hallgass meg könyörgésünkben.

Mi Atyánk stb.

FERENCZ JÓZSEF.

Dávid Ferencz ünnepélyt megnyitó beszéd.[1]

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

Ünnepelni gyültünk ide! Megünnepelni a nagy Dávid Ferencznek 400-ados születését. Eljöttünk, hogy emlékét felujitva, nemes alakja megjelenjék előttünk: mert kell, hogy szivünk, értelmünk felfogja a kötelességteljesités ezen vértanuját, kit hitünk áldozatául szemelt ki a gondviselés.

Gondoljuk el, mi volt szomoru története . . .

Állitá és lelkében meggyőződéssé vált, hogy senkit hitében bántani nem szabad, mert a gondolat szárnyait megkötni nem adatott emberi hatalomnak. „A hit Isten ajándéka!“ — mondá és a hitét elvenni nem engedé.

S jövének a poroszlók és börtönbe veték a hivatalos hatalommal szembeszállni merészkedőt: mert állitá, a mit hitt, hogy Krisztus nem Isten, mert Isten csak egy van, ki egyedül őrködik felettünk, fönn a mennyekben. Ez volt egyetlen bűne, amiért örökké tartó rabságra itéltetett.

A fejedelem, környezete és mindenki, ki a fejedelmi kegy kisugárzásából várja boldogulását, hátat fordit neki, azelőtti barátja, Blandrata is otthagyja, nem marad más hű hozzá, követni elveit, tanitásait — és mert lélekben egyek vele — lemondani készek minden anyagi haszonról, társadalmi kitüntetésről, előmenetelről — csak ti maradtok még hű hozzá — ti kicsiny sereg, szeretett unitárius hitrokonaim, testvéreim.

Az elismerést eljárástokért szivetekben hordjátok. Ez elég jutalom nektek.

Dávid Ferencz megérdemli, hogy emlékének áldozzunk, jellemének és szellemének nagysága miatt.

Három dolog van, a mi az emberek nevét fentarthatja. Ha

[1] Mondatott szül. 400-ik évfordulóján 1910. aug. 20-án Kolozsvárt.

olyat alkotnak anyagi téren, a mi megkönnyiti követőiknek a megélhetést; ha eszméikkel a gondolkozásnak új irányt adtak s azt a késő nemzedék átveszi és hirdeti és végül, ha életükkel például szolgálhatnak az utókornak.

Dávid Ferencz közgazdasági dolgokkal nem foglalkozott; de utóbbiakban mindkét irányban nevét kitörülhetlenül bejegyezte az unitárius történelem lapjaira, a hitujitás korszakán hazánkban. Ezt el kell hogy ismerje mindenki, ha müködését elfogulatlanul bírálja.

És annál nagyobb kell hogy legyen az elismerés és tisztelet emléke iránt a mi részünkről, kik vallásának követői, szelleme hagyatékának örökösei vagyunk.

E kötelességünknek teszünk eleget, midőn megőrizzük emlékét és átadjuk gyermekeinknek, unokáinknak, nemzedékről-nemzedékre, hogy az világitson be fényével a jövő korba. Ez által nemcsak irányában érzett hálánkat rójjuk le, de unitarius hitünket is erősitjük és biztositjuk. Mire pedig szükség van az unitárius hitelvek belbecse és az általános keresztény életre való jótékony befolyása miatt. Mert tiszta igazság az, (amint azt Ferencz József unitárius kis tükrében olvastam), a mit az amerikai püspöki egyház egy tagja, dr. Newton Herbert mond: „az unitárizmus valódi munkásságát nem az évkönyvekből kell tanulmányozni, nem is statisztikai eredményekből kell megnézni. Missiója a gondolatok folytonos hatásában keresendő, melyeket mozgásba hoz; és azokban az elvekben, melyeket széthintett az orthodox kereszténység nagyobb testületeiben". Továbbá ugyanott egy nem unitarius vallásu iró, dr. Putman igy nyilatkozik:

„Az unitárizmus ereje elvei terjesztésének hatalmaban áll, a mely csaknem felülmulja felekezeti korlátait és mint a levegő, mindenüvé elhat. Az unitárizmus, mint testület, igen kicsiny, de mint kovász nagy és mindenütt jelenvaló. Mint szervezet gyenge, de mint befolyás ellenállhatlan".

Menjünk hát csak előre — férfias kitartással — a gondviselés által számunkra kiszabott úton azon tudatban, hogy nemes és az emberiségre nézve hasznos munkát végezünk.

És most üdvözölni kivánom, ünnepi zsinati főtanácsunk nevében, tisztelt vendégeinket.

Elsősorban a nagyméltóságu m. kir. kormány képviselőjét: méltóságos galánthai gróf Esterházy Kálmánt, Kolozsmegye és Kolozsvár sz. kir. város főispánját.

Megengedik, hogy szóljak azután angol és amerikai hitrokonaink küldötteihez, kik oly messzi földről jöttek el hozzánk. Ezelőtt 14 évvel Budapesten, 1896-ban is nekem jutott a szerencse, hogy Önöket egyházunk nevében üdvözöljem, az ottan, hazánk fennállásának ezeréves emlékére tartott nemzetközi unitárius conferenczián. Azóta hazánkban és az Önök hazájában is sok minden megváltozott, — a mi nálunk állandóan megmaradott és a mely idők folyamán mindinkább erősödik, az a szeretet és hála érzete, melyet Önök iránt érezünk. Háláérzéssel gondolunk arra, hogy Önök pénzügyi nagy szorultságaink közepette segitségünkre jöttek. Az Angliából jött segélyösszegek, az amerikai Richmond-család 10.000 forintos alapitványa és hogy körükbe menő ifjainkat és leányainkat mindig oly barátsággal és szeretettel fogadták, mindezen tények csak az igaz hála érzését válthatják ki keblünkből és mint álló fénylő csillagok rezgenek minden magyar unitáriusnak lelki szemei előtt, midőn tengerentuli hitrokonaira gondol.

Szivünk melegével köszöntöm Önöket, hazánk protestáns egyházainak küldötteit. Igazolva megjelenésükkel — hogy azon testvéri szeretetet, melyet mi Önök iránt érezünk, viszonozni kivánják. Testvérek vagyunk mi a hitben, legyünk azok mindig az életben is. Elveinkért való harczaikat megvivták az ősök, hol simább, hol darabosabb modorban. Azokra nem kivánunk visszaemlékezni — keblünkben mindazokból a szeretet maradt meg, mely szivünk érzésének mostani önkénytelen megnyilatkozása.

Nemkülönben igen szivélyesen és mély tisztelettel üdvözlöm a róm. kath. egyháznak tisztelt küldötteit; továbbá mindazokat, kik saját személyükben, vagy mint valamely társulat megbizottai, szivesek voltak meghivásunknak eleget tenni, a kik kegyeskedtek ezáltal minket megtisztelni és ünneplésünk fényét emelni.

És végül hitrokoni szeretettel üdvözlöm Önöket, a méltóságos és főt. Zsinati Főtanács nevében, szent vallásunk követőit, kik hazánk közeli és távoli részeiből itten megjelentek. Kivánom, hogy ez ünnepi összejövetelünk, az abban hallott beszédek, midőn figyelmünket Dávid Ferenczre felhivják, keltsék fel Önökben is a tisztelet és elismerés érzetét irányában és szolgáljon az egyszersmind vallásosságuk és hithüségük gyarapitására.

Ezzel mai ünnepi zsinati főtanácsunkat megnyitom.

Br. Petrichevich-Horváth Kálmán.

Dávid Ferencz ünnepélyt bezáró beszéd.[1]

Dávid Ferencz születésének négyszázadik évfordulóján, ez ünnepélyünk az ő szellemének van szentelve. A lánglelkű hittisztító és világos elméjű vallásalapitó ama szellemének, a mely a magyar unitárizmust életre keltette, fentartotta s fejlődésében tovább vezette. Ama szellem dicsőitésének szól, a melynek fejlesztő és épitő ereje, századok viharai között megedzve és megtisztulva, mind inkább behatolt a közérzületbe s az elmék gondolatkörébe.

E szellem megnyilatkozása volt ama csodálatos kornak, a midőn a lelkekben felkelt a vágy tisztultabb evangeliumi hit után s a hit igazságainak a kutatása megindult.

Dávid Ferencz a lelkek e harczában, eme vallási mozgalmak közepette, éles látással és bátor szivvel, a biblia szilárd alapjára helyezkedett s a keresztényi hitet a régi tisztaságába törekedett visszavezetni. A hit igazságainak keresésében csak az értelem szavát és az erkölcsi érzés sugallatát fogadta el. Kizárt abból minden hagyományt, tekintélyt és addigi dogmát.

Ezzel megjelölte a keresztényi hit tisztaságának az útját. Felszabaditotta az emberi gondolatot és lelkiismeretet. Tért engedett a szellem szabad vizsgálódásának és fejlődésnek. Biztositotta a hitbeli meggyőződést és a lelkiismeret nyugalmát.

A hit világából ez irányt többé félre tolni nem lehetett. Éppen úgy, mint az iránytűt, a melyet ha kimozditunk is helyéből, abba mindig visszatér. Ilyen az általa elfoglalt tiszta bibliai alap. Ez ama biztos egyenes út, a mely a hit igazságai felé vezet.

Ezen az úton ismertette meg velünk az egy igaz Istent, a világ teremtőjét és fentartóját, az emberi elme fejlődésének, a sziv érzéseinek, minden jó és nemesnek örök kutforrását: Istent, „kit a bölcs lángesze föl nem ér, csak titkon érző keble óhajtva sejt". Megismertette velünk az evangeliumi Jézust, Isten fiát, mint embert

[1] Mondatott szül. 400-ik évf. 1910. aug. 20.-án Kolozsvárt.

és testvérünket, példaadónkat és tanitómesterünket hitbeli megigazulásunk és üdvösségünk keresésében, s általa tanitott meg Krisztusi szeretetre s hitbeli türelmességre. — Ő ismertette meg velünk a Szentlelket, mint vallásos ihlettségünk érzetét, melylyel magunkba szállva és fölemelkedve, közelebb jutunk mennyei atyánkhoz.

Ezekben található fel tanitásának az a tisztasága, a hitnek az a világos fénye, a melyet a szentirás alapján hirdetett. Mert az emberi léleknek megnyugvást csak az adhat, a mit elméje felfogni bir s erkölcsi érzése helyesnek talál. A gondolkozó elmét s a lelkiismeretet, rejtélyes dolgok nem nyugtatják meg. „Nincs nagyobb esztelenség, sőt lehetetlenség, — mondja Dávid Ferencz — mint külső erővel kényszeriteni a lelkiismeretet és a lelket, a ki felett hatalommal csak teremtője bir“. A hitbeli igazságokat döntő forumok kijelentései nem határozhatják el, mint a polgári igazságokat. Az igazság a hitben mindenkire nézve abban áll, a mi elméjét, szivét, lelkét megnyugtathatja, Istenével kibékitheti. Pál apostol szerint: „Kicsiny dolog az, ha emberi itélettel megitélnek minket“. (1. Kor. IV. 3.) Egyik vallás sem tekintheti magát a hitbeli igazságok kiváltságos letéteményesének.

A megindult hitujitás folytán megtartott hitviták a hitbeli igazság kérdését nem is dönthették el.

Erdély szabadságszerető, felvilágosult rendei, egy korát messze túlhaladó, fenkölt gondolkozású bölcs fejedelem — János Zsigmond — alatt, ezt hamar belátták s kimondották, hogy: Hitbeli meggyőződését senkire ráerőszakolni, valakit hitéért bántani nem szabad. Kiki azon hitet vallhatja, a mely neki tetszik, mert „Az hit Isten ajándéka, ez hallásból lészen, mely hallás Isten igéje által vagyon“ (1568.) továbbá kimondották, hogy „az Isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék, a konfessioért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók“. (1571.)

Ime, Erdély szabadelvű törvényhozásában a hit és lelkiismereti szabadságnak, Dávid Ferencz szellemének a megnyilatkozása, oly időben, midőn egész Európán át a vallási türelmetlenség vihara zugott végig.

Az akkori kor felfogása ily szabad szellemre még nem volt előkészitve. Ezért az erdélyi törvényhozásban is némi visszaesés mutatkozott. Mert habár az ország szabadgondolkozású törvényhozói százados küzdelmek között is mindig fentartották a négy bevett vallás (r. kath., ev. luth., reform. és unitárius) szabadságát, azon-

ban kimondották, hogy további hitbeli ujitást — innovatiót — nem engednek meg.

Ezzel a hitbeli szabad fejlődést a négy bevett vallás hitelvi keretei közé szoritották.

Az anyaországban a vallásszabadság lassabban haladt előre. Az unitárius vallás csak az 1848. XX. t.-cz. által nyert elismerést s a többi bevett vallásfelekezettel egyenlő jogosultságot és viszonosságot.

Később azonban a magyar törvényhozás vallási kérdésekben megnyitotta kapuit az ujabb korszellemnek. Az 1895 : XLIII. t.-cz. kimondja, hogy mindenki szabadon vallhat bárminő hitet vagy vallást s azt külsőképpen is kifejezheti s bármely hitet vallók egyházzá is alakulhatnak. Feltétel azonban, magasabb állami tekintetekből, hogy tanaik állam vagy nemzetellenes irányzattal ne birjanak s az állami törvényekkel és közerkölcsökkel ellentétben ne álljanak.

A magyar törvényhozás ez állásfoglalása megfelel a régi erdélyi országgyülés fennebb emlitett szabad szellemü felfogásának.

Elismeri a hitbeli és lelkiismereti szabadság jogosultságát. Proklamálja a szabadelvüséget a vallásban. Dávid Ferencz szelleme ebben kiengesztelődést találhat.

A nemes gondolkozású vallásalapitó szellemének a jelentősége azonban főleg abban áll, hogy ez a szellem, a vallásos szabad vizsgálódás és haladásnak szelleme ma már az egész keresztény világban megnyilatkozott. Nem lehet ugyanis észre nem venni, hogy ujabb időben mindenfelé a társadalomban bizonyos közönyösség mutatkozik az olyan vallásos tanok, dogmák és rendszerek irányában, a melyek annak a kornak, a melyben keletkeztek, a müveltségi fokán állottak, gondolatvilágát kielégitették, érzületének megfeleltek, de a mai fejlettebb korban a lelkekben nem találnak visszhangra.

Ez azonban csak muló jelenség lehet, mert a vallás örök igazságai, mélyebb problémái, az emberi gondolkozásnak maradandó tárgyai, a melyek elől elzárkózni nem lehet, mivel azokra az emberi élet mindig visszavezet. Már is mind jobban mutatkozik a társadalomban ennek az igazsága. A közönyös magatartást, a mélyebben gondolkozók körében, a hitbeli szabadabb gondolkozás, a hit igazságainak a tudomány igazságaival való összhangba hozatala feletti elmélkedés és az ez iránti törekvés váltja fel. A szabadabb szellem fokozatosan útat tör az elmékbe, befészkeli magát a szivekbe s enyhiti a felekezeti elfogultságot és türelmetlenséget.

„A kor halad s az évekkel nem enyhül a néma harcz“, — a tiszta látás után vágyódozó lélek harcza.

„Felforgat a nagy századok érczkeze mindent“, — a mi a kor előhaladásával, a szabadelvű fejlődéshez nem idomul.

A mely vallás, merev hitelvekkel, elzárkózik a haladás, a fejlődés elől s a haladó kor intő szavát nem hallgatja meg, annál a lelkek belső meggyőződése, hitbeli felfogása lassanként mind inkább eltávolodik az egyház hivatalos felfogásától.

A hit igazságainak szabadelvű irányban való kutatása megindult s halad előre feltartóztathatatlanul s többé nem tér vissza a multhoz.

A vallásos szabadgondolkozók, felekezeti különbség nélkül, éppen e hó folyamán tartották meg Berlinben ez idei congressusokat s viszik szét kicserélt vallási gondolataikat a világ minden részébe.

Ebben nyer igazolást Dávid Ferencz szelleme, ez mutatja annak fejlesztő, épitő, hóditó erejét. Ebben áll valódi diadala.

Az unitarius vallás a hit- és lelkiismereti szabadság elveit vallja. Hitelvei nem merevek s fejlesztésre alkalmasak. A kor haladásához simul. A hivek lelke együtt érez az egyházzal.

A vallás örök igazságait az evangélium alapján, az értelem világánál s a lelkiismeret szava szerint hirdeti. Feladatának tekinti a vallás erkölcsöket javitani, az elmékbe tudást, világosságot, a szivekbe megnyugvást és bátorságot bevinni s az embert Istenhez közelebb hozni.

Tiszteletben tartja mások hitbeli meggyőződését, ápolja a felekezetközi békét s hirdeti a szeretetet és ugyanezt kéri a maga részére is.

Mi tehát a vallás-erkölcs, a szabadelvű haladás, a szeretet és a hitbeli türelmesség alapján állunk. Hitünk igazságait, a tudomány igazságaival összhangba hozni igyekszünk s mindezt hazafiui érzésünk szent tüzével élesztjük. Hiven ápoljuk Dávid Ferencz szellemét.

Fekete Gábor.

Dávid Ferencz ünnepélyek.

A Dávid Ferencz neve egy fogalommá vált már a saját korában. A vallási orthodoxiával, a rideg dogmatismussal szemben jelentette a keresztény szabadságot, mely a folytonos haladásban, az állandó fejlődésben nyilatkozik meg. Az ő józan szabadelvüsége nem ismert akadályokat, a melyek őt a vallási igazságok szédítő magaslatához való emelkedésében föltartóztathatták volna. Egy ideig rajongó lelkesedéssel követték hivei, de a végső csúcsra már nem tudtak vele fölemelkedni. Egyedül is büszkén és merészen tüzte ki a zászlót eme jelszóval: „Egy az Isten, ki egyedül imádandó". És itt, e dicső magaslaton érte utól a nagyok tragikuma. Alábukott, mielőtt mások is követhették volna, a meredek úton. És a mint szokott történni a bukott nagyokkal: őt is elfelejtette kora s nem támasztotta fel halottaiból az utána következő nemzedékek hosszú sora. A nyomában következő reactio a sötétség leplével vonta be az elbukott hős vezért s vele együtt sirba temetni akarta az eszmét és igazságot is. Azonban ott állott a hegyormon a lengő zászló, melyet a századok vihara, ha meg is tépett, ha olykor-olykor ködbe boritott is, de teljesen elpusztitani nem tudott. Mindig biztatólag intett a fáradt, de sóvárgó vandoroknak: csak előre, fölebb-fölebb! Igy a Dávid Ferencz neve kiveszett bár a forgalomból, de az általa kitűzött lobogó mint czél, mint életadó és lelkesitő eszmény mindig a láthatáron lengett.

Száz évek merültek el az idő tengerébe, mi alatt a dévai martyr szinte elfeledve pihent jeltelen sirjában. Még szellemi örökösei, az általa alapitott egyház hivei is az üldözések és megpróbáltatások hosszu ideje alatt csak félve és titokban gondoltak reá; de nyilvánosan tiltakoztak ellene. De van föltámadás! Nem három nap, de háromszáz esztendő mulva támadt föl Dávid Ferencz halottaiból. Háromszáz esztendő multán érkeztünk el arra a magaslatra, a melyre ő kitüzte a hitszabadság lobogóját. A mult száz második felében ünnepelte őt először az egyház. A folyó évben pedig szüle-

tésének 400 éves fordulója alkalmából augusztus 20—23.-án Kolozsvárt és Déván rendezett ünnepélyeken valóságos diadalmenetet tartott közöttünk.

Szép és örökre feledhetetlen napok lesznek azok előttünk, a mikor a Dávid Ferencz nagy szelleme előtt meghajolni láttuk az angol és amerikai szabad irányu kereszténységnek mintegy száztagu küldöttségét és e hazából a vallásügyi ministeriumnak és a testvéregyházaknak a képviselőit. Mintha a XVI. századból az unitarismus aranykorának egy fönségesen megható jelenete újult volna föl, a mikor az unitarius fejedelem udvari papjának elragadó szónoklatát áhitattal hallgatja az egész ország.

Maga az ünnepély minden izében méltó volt a nagy reformator emlékéhez. A kolozsvári, hatalmas méretű templomunk alig tudta befogadni a közönséget, a mely aug. 20-ára a közelből és távolból összesereglett. A gyülekezet hangulatát nagyszerüen fejezte ki Krizának „Szent öröměrzésre gyúl . . .“ kezdetü, gyönyörü fohásza, melyet dr. *Iszlai* Géza orgona kisérete mellett énekelt a közönség. Meghatva állhatott tiszteletreméltó püspökünk a szószékre. De meg volt illetődve ott mindenki a *Ferencz* József apostoli szellemtől áthatott imádkozása alatt. Még angol testvéreink is, a kik pedig nyelvünket nem értették, ugyanazon szellemtől voltak áthatva. Az ünnepi hangulatot csak fokozta br. *Petrichevich-Horváth* Kálmán főgondnok hittel és vallásos érzéssel teljes megnyitója, *Kozma* Ferencznek philozophiai mélységü emlékbeszéde, az ihletett hangu üdvözlő beszédek, a melyek között angol és amerikai testvéreink mellett fölvonulni láttuk a kath., ág. ev. ref. egyházat, valamint Torda és Kolozsvár városok és számos egyesület képviselőit. Az első napi ünnep csattanó befejezése volt a *Fekete* Gábor főgondnok erőteljes bezáró beszéde, a melynek elhangzása után igazán éreztük, hogy történelmi időket éltünk, a melyek jogot adnak, hogy az unitarismus jövője iránt a legszebb reményeket tápláljuk. Délután 5 órakor a Dávid Ferencz-egyesület ünnepelt szépen, impozánsan.

A zsinat második napján lelkészszenteléssel és urvacsora osztással ünnepeltünk. Méltán sorakozik ez a nap is az első mellé. A gyülekezet éneke után dr. *Boros* György theol. dékán mondott mély érzelemmel egy szép imát. *Péterfi* Dénes kolozsvári esperes-lelkész ünnepi egyházi beszéde szép formájával s művészi előadásával mindenkit elragadott. *Ferencz* József püspök üdvözlő- és lelkész-szentelő beszéde közvetlenségével tett maradandó benyomást

nemcsak a 14 ifju lelkészre, hanem az egész gyülekezetre. A *Lörinczy* Dénes tordai lelkész-esperes ihletett hangu urvacsorai beszéde pedig kellemesen egészitette ki az ünnep emelkedett hangulatát. Este 7 órakor angol istentisztelet volt a kollegium disztermében.

Aug. 22.-én utaztunk Dévára, hol 23.-án reggel vette kezdetét nagy ünnepünk harmadik napja. Már korán reggel mély megilletődéssel elég gondozott útakon mentünk fel az unitarius Golgotára, hol reformatorunk martyr halált szenvedett. Lelkünkben a multaknak fájó emléke és a jövő biztató reménye váltogatja egymást. Egy börtönszerü czella fölött látjuk az emléktáblát s benn a fülkében áll a szerény emlékoszlop, melynek láttára érezzük, hogy bár ez is kegyelet jele, de mi Dávid Ferencznek annál sokkal többel tartozunk. Itt ismét lélekhez szóló beszédet mondott faradhatlan püspökünk, ki az egész ünnepély alatt csodálatraméltó módon tett bizonyságot testi és szellemi erejének frisseségéről. *Guidó* Béla diesőszentmártoni lelkész-esperes emelkedett szellemü beszéd kiséretében tett babérkoszorut a nagy egyházalapitó emléktáblájára. Végül *Józan* Miklós budapesti lelkész-esperes szavalta ez alkalomra irt hatásos ódáját, melyet angol nyelven is előadott egyik fiatal vendégünk. Midőn végül az emléktáblát a helyi hatóság átvette, mi dagadó kebellel s unitarius voltunk büszke tudatával hagytuk el a dévai várat. Most láttuk igazán, hogy milyen drága kincs nekünk a Dávid Ferencz emléke, hogy milyen ihletet és életetadó erő van e névben. Vajha minél előbb Kolozsvár valamelyik szép terén egy Dávid Ferencz szobor lábainál ünnepelhetnénk!

(—i —t.)

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Az unitárius vallás szabadságának alkotmányos biztositékai. Irta: *Fekete* Gábor. (33 lap.) Kolozsvár. -- Ez a széles alapon és bő forrásanyag fölhasznuálásával megirt rövid tanulmány valósággal mestermüve annak, hogy az unitárius vallásnak 300 évre terjedő alkotmányos biztositékait miként lehet a szükséges tudnivalók elhagyása nélkül 33 oldalon egybeállitani. A fegyelmezett elme rendszerező ereje nyilvánult meg abban a tagozásban, a melyre a tanulmány oszlik. „I. Az unitárismus előtti hitújitási mozgalmak. II. Az unitárismus térfoglalása. III. Az első nehéz küzdelmek. IV. A vallásszabadság megújuló veszedelmei. V. Ujabb törvényes biztositékok. VI. A vallásszabadság újabb korszaka. VII. A jelenlegi alkotmányjogi helyzet“ czimek alatt tömöritette össze azokat a tárgyi adatokat, a melyek a vallásos eszmék fejlődését igazolják s a kritikai vizsgálódás eredményezte igazság hóditó erejét bizonyitják. — Az unitárius egyházjog irodalmának szegénysége folytán alapvető munka ez, a mely minden lényegest magában foglaló kerekdedségével valójában egy jogtörténetileg megalapozott, dióhéjba szoritott egyházjog. Különös érdeme a munkának, hogy az unitárius egyház hittételeinek fejlődését s a fejlődés akadályait az alkotmányos biztositékokkal kapcsolatban tárgyalja s ez által a biztositékok (törvények) sulyát megérteti. Csakis üdvözölhetjük szerzőt, hogy „ráért röviden irni“. Szinte várjuk ezután, hogy valaki egyházjogunkat hasonló irányban földolgozza! *(Dr.)*

Új könyvek.

A jövő évtized regénye. Irta: dr. *Barabás* Ábel. Kiadja a Franklin Társulat (Budapesten). Szerző itt magyar tárgygyal foglalkozik. Magyarország jövőjét rajzolja meg egy regény keretében, stylmüvészetet vive a mese előadásába. Ára 4 kor. Kapható minden könyvkereskedésben.

A csikszentmártoni Endes-család levéltára. (1544—1848.) Ismerteti: *Sándor* Imre. 186 lapon 1110 okmányt ismertet s 12 levelet teljes szövegében ad a fáradhatlan genealogus. A könyv megjelent Kolozsvárt. Ára ?

KÜLÖNFÉLÉK.

Berlini congressus. Berlinben, augustus 6—10 napjain, élénk mozgalmat keltett az a Nemzetközi Vallásos Congressus, mely a szabadelvüség jegyében született Bostonban 1900-ban. Állomáshelyei: London (1901), Amsterdam (1903), Genf (1905), Boston (1907), Berlin (1910), eléggé igazolják azt, hogy nemzetközi. Szabadelvüségeért az angol és amerikai unitariusok felelősek. Hogy igazán vallásos is legyen, arra minden egyes résztvevő tagnak törekednie kell. A congressuson több mint 2000 ember vett részt a világ minden részéből. A congressus fénypontját képezte dr. *Harnack* előadása „Az új testamentum kettős evangeliuma" czimen. Világot vet arra, hogy mi a szabad kereszténység joga és feladata. Nagy történelmi kincs az evangelium, a melyből egyesek, népmozgalmak és confessiók maguknak újabb és újabb tapot merítettek. A congressus nem hagyta figyelmen kivül a socialismust sem. Szombat esti tanácskozásait 4 külön szakosztalyban, éppen ennek a kérdésnek szentelte. Vasárnap délután együttes istentisztelet volt a „Jerusalem"-templomban. Három különböző nemzet fia beszélt, anyanyelvén, a Hit-Remény-Szeretet örök themájáról: Schoenholzer, Tarrant és Roberty. Utóbbi valóságos trance-ba ejtve ékesszólásával az ünnepi közönséget. Este 8 órakor pedig a császárváros különböző kerületeiben három nyilvános népgyülés volt 8—10.000 résztvevővel. Ezeken a vallás, egyház és iskola egymáshoz való viszonyát fejtegették. Ez mind csak előkészület volt a congressusra, melynek első érdemleges ülése augustus 8-án (hétfőn) reggel 9 órakor volt. Elnök: *Schrader* Károly, birodalmi képviselő, a ki visszapillantva a congressus történetére, azt óhajtotta, hogy ez a congressus is legyen a vallásszabadság, testvériség és előhaladás diadalának szentelve. Főtitkár: *Wendte* Károly, a ki beszámolt az amerikai congressus óta történt dolgokról. A különböző országok képviselői: *Carpenter*, Moore, Bonet-Maury, Tudor Jones, Groenewegen, Ter. Minassianz felolvasásaikban hálával emlékeztek meg arról a nagy befolyásról, a melyet rájuk gyakorolt a német theologiai tudomány. A délutáni és estéli előadások is igen érdekesek. Kedden egymásután jelennek meg a podiumon a kiváló német professorok és papok: Soden, *Gunkel*, Dorner, *Titius*, Wobbermin, *Weinel*, Niebergall, *Baumgarten*, Bousset, Foerster, Schmidt, *Troeltsch;* és tudományos készültséggel

tárgyalják a német theologia és német nemzeti egyház csoportjába illesztett kérdéseket. Kedden délután ismét az idegen nemzetek képviselői szerepelnek, köztük *Boross* dekán afia, a ki ékes német nyelven ismertette a magyarországi vallásos mozgalmakat. A népgyülések, az istentisztelet, a szebbnél szebb és érdekesebb elő adások mozgásba hozták a forrongó császárváros szivét; s bár a hivatalos körök távol tartják magukat ettől az egyetemes, világraszóló mozgalomtól, mely létrejöttét a bostoni unitariusoknak köszöni, mindazáltal nap-nap után mind többen sorakoznak a zászló alá, a melyre ez a két szó van irva: Isten és szabadság. Szerdán volt a congressus záró ülése nagy bankettel kapcsolatban. Csütörtökön: Wittenberg, Weimar; pénteken Eisenach fogadta be a zarándokok táborát, kik a szent nyomokon kegyelettel jártak. Viszontlátásra — Párisban: 1913.

j. m.

Harnack a berlini nemzetközi szabadelvü congressuson az úgy mondott „két evangelium" kérdéséről tartott előadást. Az „evangelium" szó az új szövetségben most a Jézus predicatióját jelenti, vagyis Isten országának elközeledtét, majd pedig a Jézusra s különösen az ő halála és feltámadása értékére vonatkozó predicatiót. Ez nyilván két külön beszéd. Kérdés, hogy mily viszonyban vannak egymással? — A mióta Harnack „A kereszténység lényege" czimü müvét kiadta, melyben az „első evangeliumot" különösen kiemelte, több munka jelent meg, melyek más nézetet vallanak. Harnack mostani felolvasásában azt mondja, hogy a „két evangelium" egymás mellett létezett. Az a gondolat, hogy az első evangeliumot Jézus prédikálta s a másodikat Pál apostol, téves; Pál előtt már az első keresztény gyülekezetben predikáltak Jézusról, az ő haláláról és feltámadásáról. És nem állhat meg az a nézet se, hogy az apostolok predicatiója pogány mythosoknak lenne a visszhangja. A „két evangelium" az egyház kezdetétől fogva egymás mellett létezett és a másodiknak körvonalai benne vannak a Jézus predicatiójában, például abban, mit Jézus a maga személyének az Isten országa megalapitásában tulajdonit és abban, mit a szabadító szenvedéséről mond. Némelyek Harnack felolvasását úgy értelmezik, hogy ezzel módositotta volna „A kereszténység lényegében" kifejtett nézetét. Részünkről abból, a mennyit felolvasásából láthattunk, úgy véljük, hogy csak magyarázatot adott annak más nézetekkel szemben.

Brassai siremlék. Október 2.-án adták át a város gondozásába a köztemető legmagasabb pontján Brassainak azt a nemes classicus formákban megalkotott siremlékét, melyet a művészlelkű

Pákei Lajos iparmúzeumi igazgató tervezett. A síremlék történetéhez tartozik rövid megemlitése annak, hogy dr. Farkas Lajos egyetemi tanár vezetése alatt egy bizottság alakult, a mely 13 évi munkásságával gyüjtötte össze társadalmi úton azt a körülbelől 14,000 K összeget, a mennyibe a síremlék került. Az emlékmű leirása útján nehéz arról képet alkotnunk magunknak. Szemlélni kell azt s hozzá felidézni lelkünkben azokat a gondolatokat, a melyek Brassai alakja körül csoportosulnak. Az oszlopok által határolt térben szabadon álló alapon nyugszik Brassai másfélszeres nagyságu mellszobra, mely első tekintetre elárulja az unitárius kollégium előcsarnokában álló szobor alkotóját. — Az ünnepély külső keretei méltók voltak Brassai emlékéhez. A tudományos akadémia, a kolozsvári tudományegyetem rectoratusa és két kara, a kir. természettudományi társulat, az unitárius egyház és kollégium, az Erdélyi Muzeum-Egyesület, Erdélyi Irodalmi Társaság, a róm. kath. főgymnasium tanari kara koszorukkal s a hódoló elismerés szavaival áldoztak emlékének. Annak a halhatatlan szellemnek, a ki fénye, ragyogása, dicsősége és büszkesége volt nemcsak a magyar nemzeti tudományosságnak, hanem szava némely tereken súlylyal esett a nemzetközi tudomány kérdéseibe is; a kinek neve ma már mind ritkábbá váló fogalom lett; a kinek szellemi örökségéhez okulni és tanulni járunk mi és sokáig járni fognak még az utánunk következő nemzedékek. Brassai is elmondhatta volna hasonló joggal, mint Horatius, hogy *non omnis moriar*. Onnan jut ez eszünkbe, hogy a nyáron a modern nyelvek direkt módszerű tanitásának egyik jónevű híve, *Kaiblinger*, felfedezte őt, mint e direkt módszernek úttörőjét és kezdeményezőjét. A budapesti IV. ker. községi főgymnasium ez évi értesitőjében s azután külön is megjelent értekezése *Brassai S. nyelvtanitási reformja* czimen. Ismeretes, hogy ez új módszert *Viëtor Der Sprachunterricht muss umkehren* (1882.) cz. munkája vezette be; de azt már kevesen tudják, hogy Viëtor ismételten hivatkozik Brassaira s főkép *Die Reform des Sprachunterrichtes in Europa* cz. értekezésére, mely az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok 1881. évfolyamában jelent meg s mely a mai modern nyelvtanitás legfontosabb elveit mind magában foglalja.

Ilyen felfedezés vár még Brassaira az aesthetika terén is, melyről e lapokon volt már szó, midőn kimutattuk, hogy Fechner inductiv aesthetikájának alapgondolata Brassai fejében már elevenen élt 30 évvel ezelőtt. Brassai még nem halt meg, még sokáig élni fog.

(g. k.)

A Borremeus-encyclikáról Gróf Tisza István főgondnok a dunántuli ref. egyházkerület gyülésén egyebek mellett ezeket mondotta:

„Méltatlan az encyclikának állásfoglalása, mert a történelmi igazsággal egyenes ellentétben áll. Nem az erkölcsi rombolás gonosz szellemei támadtak fel az erkölcsi rend ellen, hanem a középkori egyháznak erkölcstelen elfajulásai idézték fel erkölcsi felháborodását a szigoru, komolyabb erkölcsi alapon álló embereknek. Az az objektiv komoly ember, a ki nem huny szemet a történelmi igazságok előtt, vagy nem akarja azokat letagadni, tartozzék bármely egyház keretébe, különbség nélkül el kell hogy ismerje, hogy igenis a protestántizmus az erkölcsi tisztulás szelét jelentette a világon és hogy buzditólag hatott magára a katolikus egyházra is, ugy hogy felvilágosodott, az igazság fáklyája által vezetett katolikus iró és gondolkozó sem mondhat mást, minthogy a protestántizmus az erkölcsi megujhodás, az erkölcsi tisztitás eszköze volt a katolikus egyházra nézve is. És főtiszteletü egyházkerületi közgyülés azok a férfiak, a kik életük veszélyeztetésével szembenállottak a maguk igazával a mindenre kész ellenség egész hatalmas fegyverzetével, azok a férfiak, a kik emelt fővel mentek máglyára, a kik nyugodt lélekkel türték el a maguk igazságáért a gályarabságnak évtizedekre szóló megpróbáltatásait: azok a férfiak nem a gonosz indulatok által hajtatva indultak az erkölcsi rend ellen, azok a férfiak erre a szerepre csak azért voltak képesek, mert egy igaz, egy nagy, egy nemes ügynek elszánt, önzetlen, magasztos szolgái voltak. És a kisebbitésnek, a gyalázásnak az a hangja, a mely e szerencsétlen encyclikában megszólalt, nem csak méltatlan az igazsághoz, de méltatlan az igazságot tisztelő lovagias ellenfélhez is. Ilyen kijelentések igen is bánthatnak bennünket, mert fellázithatják a bennünk élő igazságszeretetet és a nagy, őseink nemes emlékezetéhez való ragaszkodást, de nem veszélyeztethetnek, nem károsithatnak bennünket. Ha ellensége volnék a római katolikus egyháznak, örömmel látnám azt, hogy ilyen kijelentések történnek az egyház illetékes vezetősége részéről, mert a ki ilyen kijelentéseket tesz, csak saját magát sebezheti meg és csak azt érheti el a római katolikus egyház, ha ezen a végzetes téren halad tovább, hogy elfordul tőle valláskülönbség nélkül a felvilágosodott, a helyesen és nemesen gondolkodó emberiség általános közhangulata. Hát mondom, ha ellenségük volnék, örömmel látnám ezt a jelenséget, de én nem vagyok ellensége a katolikus egyháznak, ellenkezőleg, én a katolikus egyházban egy nemes szövetséget szeretnék látni, a ki a maga hiveinek köreiben a saját igazságai, vagy a saját elvei alapján, de analóg munkát végez azzal, a mit nekünk kell végeznünk: a vallaserkölcsi gondozásnak, a hivek lelki békéje, lelki nyugalma, erkölcsi tisztasága megóvásának nemes munkáját. Bárminő tévedések történhetnek, bárminő visszatetsző jelenségekkel találkozunk, én nem akarom szem elől téveszteni, hogy ez lehet véges emberek gyarlósága, véges

emberek tulbuzgalma, de az az intézmény, a melynek nevében ezek elkövettettek, az nemes és nagy hivatással bir, a mely nemes és nagy hivatásban kellene, hogy ők is szövetségesekül tekintsenek bennünket."

A református egyház vesztesége. *Kún* Bertalan, a tiszáninneni ref. egyházkerület püspöke, a ref. egyetemes convent egyik elnöke, sept. 28-án életének 94-ik, papságának 68-ik, püspökségének 44-ik évében elszenderült. A ritka életkort ért puritán jellemü, érdemes egyházi férfiú emlékét kegyeletben fogják tartani nemcsak a ref. egyház hivei, hanem mindazok, a kik őt ismerték.

Parker Tivadar emlékének áldozott augustus 24.-én, az ő születésének 100 éves fordulóján, a budapesti Dávid Ferencz-Egylet az unitárius templomban. Az ünnepségen résztvettek angol és amerikai hitrokonaink is. Az ő soraikból *Carpenter* oxfordi tanár méltatta Parker érdemeit, kiemelve különösen a lelkiismereti szabadság érdekében folytatott küzdelmeit, a melyekben akárhányszor a saját felekezete papjaival szemben találta magát. A vallás gyökerét az emberi természetben keresfe. Szerinte, a vallás lényege: a lelkiismeret, az érzés és az akarat, s ezeknek harmonikus együttmüködése. A politikusokat felrázta prófétai szózatával; a rabszolgák felszabaditása érdekében ő végezte az előkészités nagy munkáját, és pedig önfeláldozó szeretettel. Ő Amerika Mazzinije. Ma is felemelő és lelkesitő hatással van reánk az ő emléke. *Wendte* főtitkár is szép szavakban ujitotta fel Parker emlékét, a ki ma is méltó büszkesége egész Amerikának. Erkölcsi bátorsága, nagy tudása mellett szerető szive és vallásos lelkülete volt az, a mely őt mint predikátort, mint politikust, mint polgárt és embert egyaránt nagygyá tette. Sokat köszönhet neki az amerikai testvériség és igazságérzet. Vallásos elvei jóidőre irányt szabnak a haladó emberiségnek. Magyar emlékbeszédet tartott *Józan* Miklós, budapesti lelkész, s egyúttal átnyujtotta a Zsinati Főtanács által Parker florenci sírjára szánt babérkoszorut az amerikai zarándok-csapatnak. A müsort müvészi orgona és énekszámok egészitették ki. (*I.*)

Új templom. Bordoson az egyházközség új templomot épitett. September hóban adták át a közhasználatnak. A központból az ünnepélyen jelen voltak: Végh Mihály egyh. és püspöki titkár s Csifó Salamon theol. tanár. A fölavató imát Végh Mihály titkár tartotta; beszédeket mondottak: Péterfi Mihály szentábrahámi, Szász András bözödi lelkészek és az egyházközség lelkes ifju papja, Molnár Kálmán. Az ünnepélyen sokan vettek részt a környékből is, hogy együtt örvendezzenek a templom megnyitásán a bordosi buzgó hivekkel. (*t.*)

Gyászhirek. *Bedőházy* József, az osztrák-magyar államvasúttársaság könyvelőségének nyug. főnöke, takarékpénztári volt igazgató, életének 83-ik évében Oraviczán elhunyt. Nagy-Ajtáról származott és élte nagy részét Dél-Magyarországon élte le hasznos

munkásságban. A távolban is hiv és érdeklődő tagja volt egyházunknak. Halálát a család részéről gyászolják gyermekei: Przyborski Mórné, Bedőházy Emilia, Fitz Pálné, Bedőházy Mária, Fülöpp Béláné, Bedőházy Antonia s számos rokon. — Nagyajtai *Darkó* József nyug. tanitó életének 79-ik évében sept. 11-én, Fiátfalván megszünt élni. Darkó Domokos ny. honvéd százados és Darkó Lajos közs. tanitó édes atyjukat vesztették az elköltözöttben. — Dr. Balogh György tordai ügyvédet és nejét érzékeny csapás találta *Piroska* leányuk halálában. — Kovács József kolozsvári áll. tanitó és neje elvesztették egy éves *József* fiukat nagy bánatukra. — *Biró* Elekné szül. Réthi Johanna életének 63-ik évében sept. 4-én Kolozson elhalálozott. Biró Elek kolozsi unitar. lelkész jó nejét, Biró Lajos várfalvi lelkész, Biró Katalin, Taar Jenőné, Biró Elek s Biró Anna édes anyjukat gyászolják benne.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a bordosi templomra.

(II. közlemény.)

Imádni Istent szóval: kötelesség. Bizonyságot tenni erről tettel s a szegénynek „Isten háza" épitése, földiszitése nagy munkájában segédkezet nyujtani: erény.

Legyen e helyen is buzditóul, példaadóul megörökitve mindazok neve, kik templomépités és berendezésre tett szives adományaikkal a bordosi unitárius egyházközség történetében feljegyeztettek.

Császári és apostoli királyi Felség I. Ferencz József	200·— kor.
Főtisztelendő és méltóságos egyházi főtanács segélye 1908-ban 600 kor., 1909-ben 5000 kor., összesen	5600·— kor.
Országos könyöradománygyüjtés alkalmával fölkeresett több ezer hitrokon és idegen; adományaik összege 1908-ban 1731·10 kor., 1909—10-ben 1404·01 kor., összesen . . .	3135·11 kor.
Kelementelki id. és ifj. Simén György ajándékuk templomi szószék készittetésére	500·— kor.
Egyházközség tagjai épitésnél közmunkát végeztek, értéke .	300·— kor.
A Deák-család néhai Deák Dénes emlékére szószékteritőt ajándékozott; értéke	150·— kor.
Tordai Fekete Ferencz és neje Wiborg Karen urasztalára teritőt készittettek; értéke	140·— kor.
Szentábrahámi Lőrinczy Dénes cs. és kir. ny. altábornagy alpakkaezüst urasztali boroskannát ajándékozott; értéke	90·— kor.
Tordai ifj. Némethy József és neje Fekete Mária templomi urvacsorai asztalt készittettek; értéke	80·— kor.
Kolozsvári ügyvéd Molnár Sándor neje és budapesti ügyvéd dr. Molnár Jenő neje beteglátogatáskor használandó ezüst tányért és ezüst poharat ajándékoztak; értéke.	70·— kor.

Molnár Kálmánné Sárosi Juliánna urasztali abroszt és kehelytakarót ajándékozott; értéke	70·— kor.
Özv. Vajda Ferenczné 20 kor., Vajda Gergely 10 kor., Vajda Imre 10 kor., özv. Vajda Jánosné 10 kor., Demeterné Vajda Ágnes 6 kor., Csöbi Boga Györgyné Marosi Juliánna 6 kor., Nagy András 5 kor., Sánta Mihály 2 kor., Varró Elek 2 kor., özv. Nagy Jánosné 1 kor., Döngölő Márton 1 kor, Demeter Jánosné 1 kor., egy n-solymosi asszony 20 fill., épitési költségek fedezésére ajándékoztak összesen	74·20 kor.
Kobátfalvi Pap László köraljegyző aranykönyvet készittetett ekkla számára; értéke	50·— kor.
Ravai unitárius egyházközség 90 tagja 3 öl terméskő átfuvarozásával segitettek; értéke	50·— kor.
Ferencz József unitarius püspök; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	50·— kor.
Kolozsvári Általános Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság; „Templom-alap" czímen ajándékozott	40·— kor.
Székelykereszturi ügyvéd dr. Elekes Dénes; biblia beszerzésére ajándékozott	40·— kor.
Kolozsvári Losonczy Albert és neje Oravecz Polixena; irattári szekrény beszerzésére ajándékozott	40·— kor.
Bálint Mihály kjegyző afia gyüjtőivén többen; építési költségek fedezésére ajándékoztak összesen	31·45 kor.
Vajda Dénes; toronycsillag készittetésére ajándékozott. . . .	20·— kor.
Bálint Mihály kjegyző és neje Szöllősi Mária; úrasztali alpakkaezüst kenyértartótálat ajándékoztak; értéke	10·— kor.
Nagy András pályaőr; perselyládát ajándékozott templomi használatra; értéke	10·— kor.
Végh Mihály egyh. és püsp. titkár; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	10·— kor.
Vajda Izsák két harangkötelet ajándékozott; értéke	6·— kor.
Csifó Salamon theol. tanár; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	5·— kor.
Deák Lajos járásbiró országos gyüjtéshez szükséges két gyűjtőkönyvet ajándékozott; értéke	4·— kor.
Kecskés Izsák; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	5·— kor.
Ilyés Sámuel templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	1·— kor.
Pap László köraljegyző 3 literes kosárbafonott üveget ajándékozott úrvacsorai bor szállitására; értéke	1·— kor.
II. közlemény összege . .	10780·76 kor.
I. közlemény összege . .	901·02 kor.
I. és II. közlemény összege . .	11681·78 kor.

Segitőkészségtől áthatott szivek ajándéka; Isten előtt kedves áldozat valamennyié. Legyen mindért köszönetünk a munkára s nemes kitartással előretörekvésre tett szent fogadás. — Bordos, 1910. october hó 4-én.

Molnár Kálmán s. k., ekkla lelkipásztora.

Vajda Márton s. k., ekkla gondnoka.